

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Villamosmérnöki és Informatikai Kar

Hálózati Rendszerek és Szolgáltatások Tanszék

HRTF kiterjesztése távolságérzet szimulációjával sugárkövetés alapon

Készítette:

Sgánetz Bence

Konzulensek:

Dr. Firtha Gergely

Dr. Fiala Péter

Budapest, 2021

Tartalomjegyzék

Kivonat	2
Abstract	3
1. Bevezetés	4
2. HRTF halmazok előállítása	6
2.1. Mérési környezet	6
2.2. Rögzítés	8
3. Előkészületek	11
3.1. Meglévő HRTF szettek vizsgálata	11
3.1.1. Fülek közti késleltetés a beesési szög függvényében	12
3.1.2. Fülek közti hangnyomáskülönbség a beesési szög függvényében	17
3.1.3. Térbeli esetek kezelése	21
4. HRTF halmazok előfeldolgozása	22
4.1. Kiegyenlítés	23
4.2. Különbségtartó kiegyenlítés	24
5. Virtuális hangtér előállítása	27
5.1. Leképezési módszerek	27
5.2. Konfiguráció	30
5.3. Áttérés fejhallgató-virtualizációra	32
5.4. További lehetőségek hangforrásokkal	33
5.5. Mozgó hangforrások kezelése	34
6. Irányhallás szimulációja	36
6.1. Hallójárat-szimuláció	37
7. Összefoglalás	44
Hivatkozások	46

Kivonat

A HRTF-ek (Head-Related Transfer Function, fej-átviteli függvények) sztereó fejhallgatók irányérzet-szimulációját teszik lehetővé úgy, hogy a megfelelő irányból érkező hanghullámok átviteli függvényét alkalmazzák a hangforráson. HRTF-hez használható impulzusválasz-adathalmazokat a hallójáratba helyezett mikrofonok segítségével mérhetünk, a fej körül mozgatott hangszóróból megszólaltatott gerjesztés segítségével.

A két mikrofon kizárólag a fülkagylók hatását rögzíti, a hallójáratban létrejövő torzításokat nem, pedig legnagyobb mértékben ezek alapján észleljük a hangforrások távolságát. A dobhártyáig nem tudunk mikrofont bejuttatni, ezért a különböző távolságokhoz tartozó impulzusválaszok mérése nehézkes, előállításukhoz szimulációt érdemes alkalmazni. Munkám során sugárkövetéses módszerrel állítom elő a hiányzó információt, és generálok meglévő HRTF-halmazok számára távolságfüggő korrekciós függvényeket.

A feladat elvégzéséhez komplex szimulációs szoftvert hoztam létre, mely a következő feladatok ellátására képes. A generátor alkalmazás három különböző távolságból és megfelelő irányból vett hallójárat-torzítást kombinál a feldolgozandó szett minden mérési pontjával. Az eredmények utófeldolgozásához egy impulzusválaszokhoz szánt EQ szoftvert készítettem, amely a frekvenciaválaszaikat megközelítőleg linearizálja. Az így előállt, irányt és távolságot is átadni képes szettek hatékonyságának vizsgálatához egy 3D térhangzáshoz szánt renderelőt készítettem, amelynek alapja a meglévő piaci megoldások arányos keverési módszere. A távolságot hangforrásonként számolom, mivel ez a szimulált impulzusválaszok egyszerűsége okán jól optimalizálható.

A munka eredménye egy teljes hangmotort tartalmazó függvénykönyvtár, amely képes a renderelt hangok irányát és távolságát átadni egy sztereó fejhallgatón, melynek legfőbb felhasználási módja virtuális valósághoz szánt alkalmazások realitásérzetének növelése.

Abstract

HTRFs (Head-Related Transfer Function) make a simulated sense of direction possible on stereo headphones by applying the transfer function of the sound waves from the correct direction on the sound source. Impulse response datasets are created by placing microphones in the ear canal, and measuring a speaker with it that moves around the head.

The two microphones only measure the effect of the pinna, not the distortions created in the ear canal, which are the major factor in distance perception. Because microphones cannot be positioned near the ear drum, the impulse responses by distance are hard to measure, and simulation should be used instead. In my work, I use ray-tracing to produce the missing information and generate distance-based correction functions for existing HRTF-sets.

I created a complex simulation software for the objective, which is capable of the following tasks. The generator application combines ear canal distortion from three different distances with the appropriate direction for each measurement point of the set to be processed. To post-process the results, I created an EQ software for impulse responses that approximately linearizes their frequency responses. To examine the efficiency of the resulting sets, which could convey direction and distance, I created a 3D surround sound renderer based on the proportional mixing method of existing solutions. I calculate the distance per sound source, because it can be well optimized due to the simplicity of the simulated impulse responses.

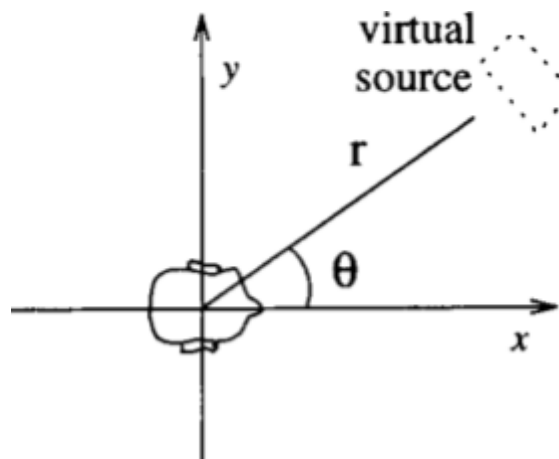
The result of this work is a class library of a complete audio engine, which is able to convey the direction and distance of rendered sounds on a stereo headset. The main use case is increasing the sense of reality of virtual reality applications.

1. Bevezetés

A HRTF (Head-Related Transfer Function, fej-átviteli függvény) módszer úgy tesz lehetővé térérzet-szimulációt sztereó fülhallgatókon, hogy mért hangforrások és a két fül közötti átviteli függvényt alkalmazzák virtuális hangforrásokon. Egy ilyen megoldás segítségével sokat javul virtuális valósághoz készített szoftverek realitásérzete, illetve lehetővé teszi térhangzású filmek hangsávjának teljes átadását fejhallgatókon keresztül.

Hangszórók és hallójáratokba helyezett mikrofonok közt mért átviteli függvények alapján előáll egy adott sugarú gömb felületén több pont, ahol a virtualizáló szoftver elhelyezhet hangforrást. Ezen pontok halmazát nevezzük HRTF szetteknek vagy halmazoknak, a virtuális térhangzás megteremtéséhez szükséges adatokat jelentik. A pontok között különböző módszerek szerint lehetségesek átmenetek, leggyakrabban a hangforrás irányvektorát közrezáró 3 mérési pont amplitúdóit arányosan állítva. Ez a VBAP (Vector Base Amplitude Panning) módszer.^[1]

Ideális esetben HRTF szettek mérését süketszobákban végzik, motorizáltan mozgatott hangszórót forgatva a mért alany vagy bábu körül. Fix hangszóró-elrendezések közepére ültetett alannyal is hasznos szetteket lehet előállítani, viszont tudományos célokra, például a dolgozatban tesztelt módszer pontosítására vagy ellenőrzésére 1°-os felbontású szettek nagy segítséget nyújthatnak. Az alany körül bejárt gömb sugarát fontos közel konstans értéken tartani, hogy a késleltetések egyenletesek legyenek, mert rendereléskor a lehetséges pontok közötti mozgások folytonossága érdekében bevezetett átfedés a két vagy több jel közt csak így lehet sima. Ahogy az egyenetlen távolságokban elhelyezett hangszórók is károsan hatnak az átfedések hullámfrontjára, ez a jelenség ugyanúgy megjelenik virtualizáció esetén is.

1.1. ábra: A HRTF-ek koordinátarendszere.^[1]

Egy HRTF pozíció 3 adattal jellemezhető. A koordinátarendszer X tengelye jelenti az alany tekintetének irányát. A tengelytől vett szögeltérés vízszintes és függőleges síkon, illetve a mérési pont - ami a későbbi virtuális hangforrás - távolsága határozza meg egyértelműen a pozíciót. Egy pozícióhoz két mérés tartozik, mindkét fülön mérjük a hangforrás átviteli függvényét. A mérőeszköz emberi alanyok esetében egy hallójáratba helyezett kis méretű mikrofon, bábuk esetében akár a hallójárat helyén elhelyezett, nagyobb és jobb minőségű mikrofon is lehet. Hangforrásként jellegzetesen koaxiális hangszórókat használnak, hogy a magas és mély hangok tökéletesen azonos irányból érkezzenek.

A dolgozat témája, hogy embereken mért HRTF szettekét egészíthessünk ki hallójárat torzításokkal. Emberi vizsgálatoknál nehézkesen oldható csak meg a hallójárat mérése, mivel ehhez a dobhártya helyén vagy közvetlen közelében kellene mikrofont elhelyezni. Ez bábuknál egyszerűen megoldható, viszont az emberi fül mélyére csak orvos segítségével, kényelmetlen folyamattal lehetséges bejuttatni. Egyetlen tesztalanyról bábút készíteni szintén nem idő- és költséghatékony. Az egyszerűség, gyorsaság, és komfort okán ezeket a méréseket leggyakrabban a hallójárat nyílásába illeszkedő mikrofonnal végzik. Ez az elrendezés magában hordozza, hogy a hallójárat teljesen kimarad a mérésből, pedig a rajta áthaladó hullámfront iránya és sugara képes változásokat előidézni a dobhártyára érkező hangképben.

Távolságot szimuláló megoldásként ismertem meg hagyományos HRTF rögzítést több, különböző sugarú gömbön^[2, 3], hullámtér-szintézist a tetszőleges pontban elhelyezkedő hangforrás hullámfrontjának replikálásához^[4], és sugárkövetés használatát is a teljes fej szimulációjához.^[5] A munkámat leginkább meghatározó kutatás a közeltéri hatások reprodukálása analitikus módon, egy távolabbi pontokat lefedő szett valós idejű módosításával.^[6] A dolgozatomban ezeket a megoldásokat szeretném kombinálni, majd a minden esetben kimaradt hallójáratot sugárkövetés segítségével több szögből és távolságból szimulálni. Ezzel a céloom, hogy az elkészült virtuális térhangzásra képes hangmotor minél több jellegzetességét adja vissza az emberi hallásnak, azt vizsgálva, hogy ezzel mennyire javul a hangforrások lokalizációja.

2. HRTF halmazok előállítása

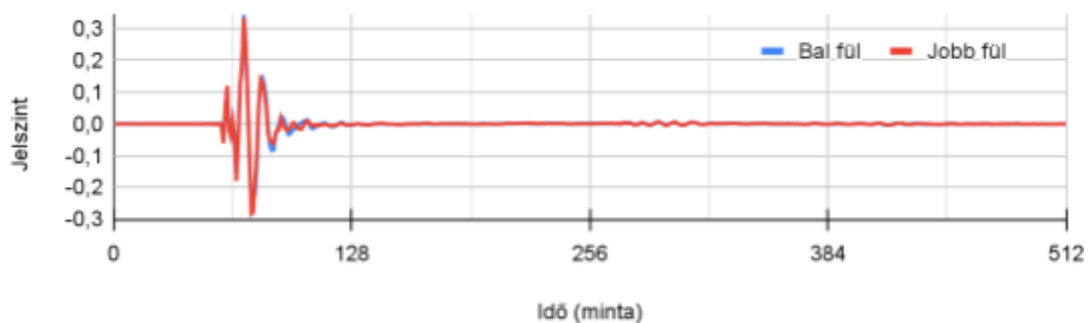
Ahhoz, hogy a HRTF renderelőnek minden egyes részét magam készíthessem el és a saját hallásomat leíró átviteli függvényeket használhassak a lehető legjobban személyre szabott hatás elérése érdekében, rögzítettem a füleim impulzusválaszait több irányból. Az elemzéseket leszámítva minden munkát ezen a halmazon végeztem el, a végleges szoftverbe is ezek az adatok kerültek előfeldolgozás után. A szoftverbe illesztéssel és a hangminőség javításával a *HRTF halmazok előfeldolgozása* fejezet foglalkozik, ez a rész a mérési rendszer összeállításától a nyers impulzusválaszok előállításáig mutatja be a folyamatot. A folyamat vége az a pont, ahol tudományos célokra szánt HRTF szettet ki lehet adni. Hogy ez a fizikai valóságot írja le, például a fülkagyló valódi frekvenciaválaszát tartalmazza, nem alkalmazandó rajta semmiféle utólagos korrekció.

2.1. Mérési környezet

Legegyszerűbb esetben semmi másra nincs szükség, csak egy hangszóróra és két mikrofonra a két fülben vagy bábu esetén a hallójáratok helyén. A hangszórónak valamilyen módon meg kell kerülnie az alanyt. Kétféle automatizált körbejárás létezik: amikor a hangszórót forgatják az alany körül egy adott sugarú körön vagy gömbön, illetve amikor az alany székét forgatják. Utóbbi esetben a szerkezet olcsóbb, cserébe csak bábunál használható, embereknél szédülést, rosszullétet okozhat, illetve kizökkenheti az egyenesen tartott fejet a megfelelő mérési irányból. Az *Előkészületek* fejezetben a vizsgálataimhoz használt szettet a TU Berlin-en, a 2.1-es ábrán látható szobában készítették.

2.1. ábra: TU Berlin süketszoba a KEMAR bábu mérésekor 2011-ben.^[2]

2.2. diagram: A TU Berlin KEMAR HRTF szett 1 méterről, szemből mért impulzusválasza.

A 2.1. ábrán látható, hogy a csillapításra különösen ügyeltek, még az állványok lábait is habszivacs alá temették. Minél alacsonyabb alapzajú süketszobában végzünk mérést, annál pontosabb lesz a végeredmény. Ez megfelelően magas hangerővel ellensúlyozható, de a mikrofonok érzékenysége - főleg ha kis méretűek, amelyekre élő emberek vizsgálatokor van szükség - megszab egy határt, illetve a hangszórók és erősítők kis teljesítményen produkálnak sokkal kevesebb torzítást. Ezzel az említett példa összeállítás esetében nem volt probléma, az alacsony zajszintet és az uniformitást a 0 fokos mérésük szemlélteti a 2.2. diagramon.

Az eredményen a szimmetrikus bábu két fülének minimális eltérése látszik, ez viszont olyan kis mértékű, hogy nem érdemes vele foglalkozni, valószínűleg a bábu néhány század fokos elfordulása okozta, ilyen kis változást ember nem képes hallani. A teljes mérésük 2048 minta hosszú, de már 256 után is csak visszaverődés látható, amire nincs szükség. A ténylegesen hasznos minták száma nem éri el a 64-et, mivel a kezdeti késleltetés metaadatként is elmenthető, a közvetlen impulzus lecsengése után pedig nincs szükségünk semmire, az zajnak minősül.

Ez az észrevétel egy egyszerű számítás után lényeges optimalizálásra ad lehetőséget, nem csak adattárolási szempontból, de a rögzítést is elérhetővé teszi házilag, ugyanis egy 64 minta hosszú szakasz a szett $f_s = 44100 \text{ Hz}$ -es mintavételi frekvenciáján és $c = 343 \frac{\text{m}}{\text{s}}$

hangsebesség esetén $\frac{64}{f_s} \cdot c = 0.5$ méteres hullámterjedési távolságot tesz ki. Ez azt jelenti,

hogy amennyiben nem áll elő olyan felület a szobában, amelyről visszaverődve a hanghullám által megtett út kevesebb, mint fél méterrel hosszabb, mint a hangszóró-mikrofon távolság, akkor a mért eredményről a környezet hatása veszteség nélkül levágható. Egyszerűbben megfogalmazható egy kevésbé, de még így is bőségesen megengedő követelmény: a

hangszóró-mikrofon szakasz egy pontjától sem lehet semmilyen tárgy 25 cm-es távolságra. Ilyen kritérium mentén bármilyen lakószobában építhetünk mérőrendszert, én is így tettem.

A saját esetemben két hangszórót helyeztem el egymás felett, egyiket a fejemmel egy síkban, a másikat pedig úgy, hogy 45 fokos lehajlási szögben álljon a fejemhez képest. Ebben a környezetben én forogtam körbe, és az ebből fakadó pontatlanság miatt a szimmetria nem olyan mértékű, mint automatizált méréseknél, de a renderelés által nyújtott térhangzás tökéletesen érezhető, az elvárt jellemzők mind megjelentek a mérésekben.

2.2. Rögzítés

A mérések során átviteli függvény helyett impulzusválaszt keresünk, mivel az átviteli függvény belőle Fourier-transzformációval előállítható, a képzetes rész kihasználatlansága okán kevesebb a tárhelyigénye, és hangfájlként is könnyen kezelhető, a számítások pedig olcsóbbak rajta. Közvetlen impulzusválaszt a rendszert Dirac-deltával gerjesztve viszont nem célszerű mérni: egyetlen mintát jelent potenciálisan zajos környezetben, illetve a lejátszóeszközökben is kárt tehet.

A problémát a swept sine wave-nek, röviden sweep-nek hívott mérőjel teszi megoldhatóvá^[7, 8], mely egy frekvenciában folyamatosan növekvő szinuszhullám, két megadott frekvencia között. Ez a vizsgált frekvenciatartományt teljesen lefedi, de nem tökéletes. A Dirac-delta Fourier-transzformáltja konstans $F(\delta(t)) = 1$ lenne, de az említett hibák miatt nem használható. Mivel a sweep jel minden pontjában más frekvenciát vizsgál, a 0 jelszint közelébe eső minták frekvenciáján pontatlanná és zajossá válik a mérés. Ez szerencsére ritka, és simítással teljesen ellensúlyozható. Mivel egy szinuszhullámról beszélünk, a sweep hossza tetszőlegesen megválasztható, a megnövekedett mérési hossz javuló zajszintet eredményez.

A generált mérőjel esetén nem lineárisan, hanem exponenciálisan nő a frekvencia, hogy a mélyebb hangok esetében pontosabb adatokkal rendelkezzen a szoftver. Ez a hangsúly az emberi hallás logaritmikus jellegéből adódóan előnyösebb. A generátor függvényéhez ezért először szükséges kiszámolni a frekvencia exponenciális változásának rátáját, vagyis a

$$k = \left(\frac{f_T}{f_0}\right)^{\frac{1}{T}} \quad (2.1)$$

értéket, ahol f_0 a kezdeti frekvencia, f_T pedig az a frekvencia, amit a végpontig elér a sweep. A teljes jelet a következő függvény adja meg:

$$u(t) = \sin\left[2\pi f_0 \left(\frac{k^t - 1}{\ln(k)}\right)\right]. \quad (2.2)$$

Tetszőleges jellel való mérésből is előállítható impulzusválasz dekonvolúció segítségével. A gerjesztésválasz (y) a gerjesztés (u) és az impulzusválasz (h) konvolúciója, ebből kettőt ismerünk. Fourier-térben a konvolúció szorzássá alakul, ami egy gyakori optimalizálási módszer. Ennek az inverze is működik, a konvolúció két összetevője visszakapható, amennyiben egyikük a gerjesztésválasszal egyetemben ismert, ezt hívjuk dekonvolúciónak, és egy Fourier-térbeli osztást jelent:

$$h(t) = \text{Re}\left[F^{-1}\left(\frac{F(y(t))}{F(u(t))}\right)\right]. \quad (2.3)$$

A leírtak alapján mindössze egy sweep generátorra és az azzal gerjesztett rendszer gerjesztésválaszára van szükségünk, vagyis a hangszórón kiadott sweep-et rögzítjük a mikrofonnal. Ez a feladat manuálisan is teljesíthető, de a módszer teljesen automatizálható, és felhasználási módjai sokrétűek, főleg hangrendszerek szobakorrekciójához alkalmazható. Először erre a célra hoztam létre a QuickEQ névre keresztelt szoftverem, ami az alany elhelyezését leszámítva a teljes impulzusválasz-előállítási folyamatra automatikusan képes.

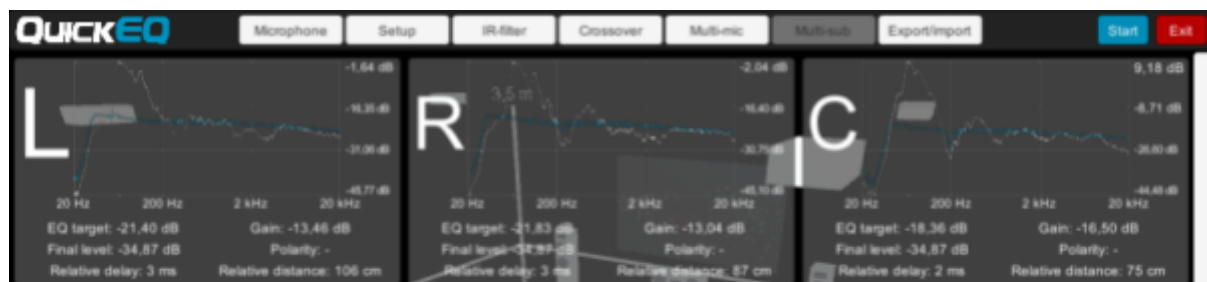
A QuickEQ hangszórók kalibrálásához és egymáshoz illesztéséhez készült, de HRTF-ek előállításához is könnyen használható. Mivel egy kalibrációs szoftver, az impulzusválaszon kívül exportálható vele korrekciós szűrő, vagy akár a korrigált eredmény. Minden export csatornánként történik, ezért korrekciót nem ebben a szoftverben érdemes alkalmazni, mivel mindkét fülhöz tartozó átvitelt azonosan kell módosítani, hogy a fülek közti eltérés ne változzon. A megoldás, hogy a domináns - itt a mikrofonhoz közelebbi - fül korrekcióját utólag alkalmazzuk a másik fül átvitelén is. Ez szintén egy konvolúciót jelent, mivel a korrekció lehetséges exportálási formátumai közül a legmegfelelőbb a FIR szűrőkhöz

is használható impulzusválasz. Ennek előállításáról a *HRTF halmazok előfeldolgozása* fejezetben lesz szó, mivel a nyers adathalmaznak nem szabad utólagos javítást tartalmaznia.

Mielőtt mérne, a szoftvernek szükséges megadni a hangszórók elhelyezkedését a mikrofon pozíciójához képest. Ez a korrekciók előállításához szükséges, és az alkalmazott mikrofonkalibráció függ tőle. Egy mikrofonhoz általában két kalibrációs fájl társul, egy 0 és egy 90°-os. Ez a szög a mért hangszóró irányvektora és a kapszula normálvektora közt bezárt szöveget jelenti. Sztereó rendszereknél a mikrofon vízszintesen, a hangszórók felé forgatva helyezkedik el, ekkor használják a 0°-os fájlt. Hogy térhatású hangrendszerek esetében is egységes lehessen a kalibráció, a mikrofon felfelé néz, ilyenkor hasznos a 90°-os fájl.

Valós 3D térhangzásra képes hangrendszereknél a tökéletesen mikrofon felett található hangszóró ritka, ahogy HRTF szettek előállításánál is 0 vagy 1 darab mérési pontot jelent, ezért a kalibrációs fájlok közt szükséges átfedést alkalmazni a hangszóró lehajlási szögének függvényében. Ez az információ a mért eredmények vizualizálásánál hasznos, a mikrofon hatása kiegyenlíthető az ismeretében, így realitásabban vethetők össze a spektrumok. A mikrofon hibáját ugyanakkor nem korrigálok a rendereléshez szánt, végleges impulzusválaszok esetében sem. Ennek oka, hogy a nyers eredményt használjam linearizált spektrummal, ami a lejátszás számára - ahol a nyers átviteli függvény érvényes, függetlenül attól, hogy mennyire torz környezetben készült - legkevésbé destruktív megoldás.

A végleges nyers eredmények a QuickEQ által exportált, az itt definiáltak szerint számolt, korrekciótól mentes impulzusválaszok, manuálisan sztereó párokba szervezve és az időbeli eltolásokat felszámolva. Az időbeli eltolások egyrészt eleve pontatlanok, mivel az általam használt mikrofont kezelő függvénykönyvtár nem képes a hangkártyával szinkronizáltan együttműködni, másrészt az *Előkészületek* fejezetben meghatároztam az ezt leíró függvényt, amit a renderelőm utólag alkalmaz.

2.3. ábra: A QuickEQ felülete egy mérés befejeztével, bemutatva a mért és a kalibráció alkalmazása után várható eredményeket, relatív hangnyomásokat, ajánlott erősítéseket és késleltetéseket.

Az így előállt fájlok már alkalmasak virtualizált tér létrehozására, viszont a hangminőség további átalakítás nélkül még nem lesz élvezhető, hiszen tartalmazzák és a renderelt hangon alkalmazzák a fülkagyló frekvenciaválaszát. Ez azért kontraproduktív, mert fejhallgató használata esetén ez a fülkagylóval ismételten keveredik, tehát a spektrum változása négyzetessé válik. A fülhallgatókat hasonló célgörbére hangolják, hiszen életünk során azt a módosított hangképet szoktuk meg, ami a fülkagylót kikerülve elveszne. Éppen ezért fülhallgatók esetében is érvényes, hogy az ismételt spektrumbeli változás a hangképet rontja. A megoldás az impulzusválaszok kiegyenlítése, amiről a *HRTF halmazok előfeldolgozása* fejezetben esik szó.

3. Előkészületek

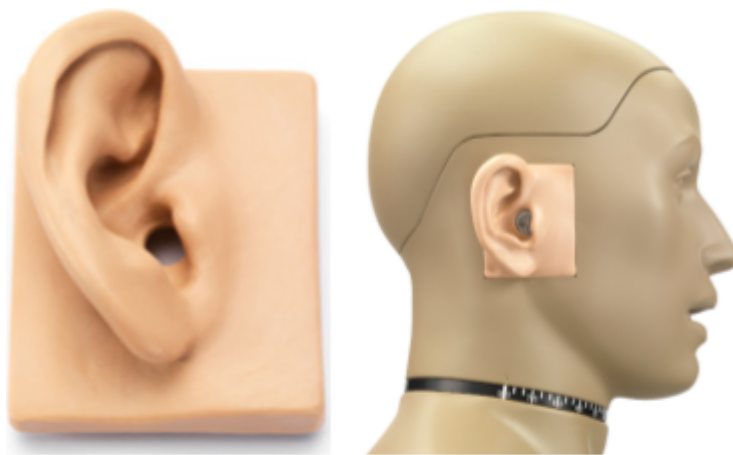
Az előkészületek során azt vizsgáltam, hogy a hallójárat nyílásában több távolságból mért szettek milyen karakterisztikákat mutatnak. Ezek alapján arról lehet következtetést levonni, hogy vehetünk-e alapul egyetlen gömbön vett mérésalmazt, amiből késleltetések és erősítések segítségével előállítható a fülkagyló hatása különböző távolságokra. Amennyiben ez a feltételezés igaznak bizonyul, egy egyszerű HRTF renderelő is kiegészíthető hangforrásonkénti hallójárat-szimulációval, nem szükséges több távolságból méréseket végezni minden egyes alanyon.

A vizsgálatok alapjául szolgáló HRTF szett a TU Berlin-en 2011-ben a KEMAR bábu segítségével 4 különböző távolságból is elkészített szabad adathalmaz. A KEMAR-nak nincs hallójárata, a mikrofon teste a középfül helyén helyezkedik el, és a hallójárat nyílásánál vágott rés túloldalán szerelhető rá a kapszula (3.1. ábra).

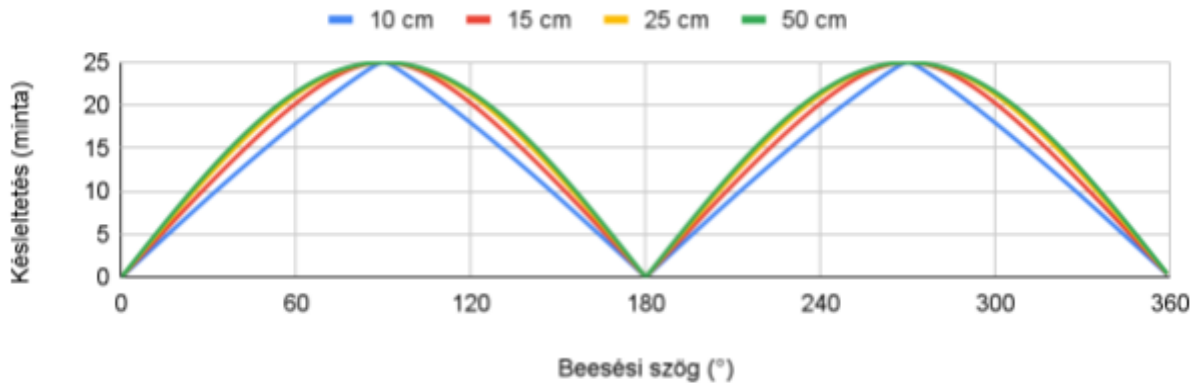
3.1. Meglévő HRTF szettek vizsgálata

Egy minél szintetikusabb HRTF renderelő elkészítéséhez szükséges meghatározni a lehető legtöbb faktort, ami az ember irányhallásánál szempont. A két legegyszerűbb, triviális metrika a két fül által hallott hang közti amplitúdó- és fáziskülönbség. Ezeket a rendelkezésre álló szettekben több távolságra is ki lehet számolni. Mindkét mérőszám esetén az volt a célom, hogy előálljon egy olyan, minél egyszerűbb függvény, ami a szög- és távolságfüggés valós hatásait minél jobban megközelíti erősítéssel és késleltetéssel.

A függvények célja, hogy elég legyen egyetlen távolságból elkészíteni egy HRTF szettet, és a különböző pozíciók és távolságok között ne kizárólag átlagolással találjuk meg a köztes átviteli függvényt, illetve ne a rendelkezésre álló mérési pontok halmaza határozza

3.1. ábra: A KEMAR bábu füle és a bábuhoz illesztve.^[9]

3.2. diagram: Várható késleltetések a beesési szög függvényében.

meg a renderelő korlátait. Amennyiben két, különböző távolságból, de azonos irányból vett átviteli függvény átlagát vennénk, hogy egy közjük eső pontra szimuláljunk hangforrást, visszhang jelenne meg, hiszen ez valójában két, időben máshol elhelyezkedő impulzusválasz használata lenne egyszerre. Amennyiben ezt egy késleltetés helyettesíti, és az irányhallásunkért felelős karakterisztikák szimulációja is lehetségessé válik, szükségtelen lesz, hogy különböző távolságokból is végezzünk méréseket a távolságérzet átadásához.

3.1.1. Fülel közti késleltetés a beesési szög függvényében

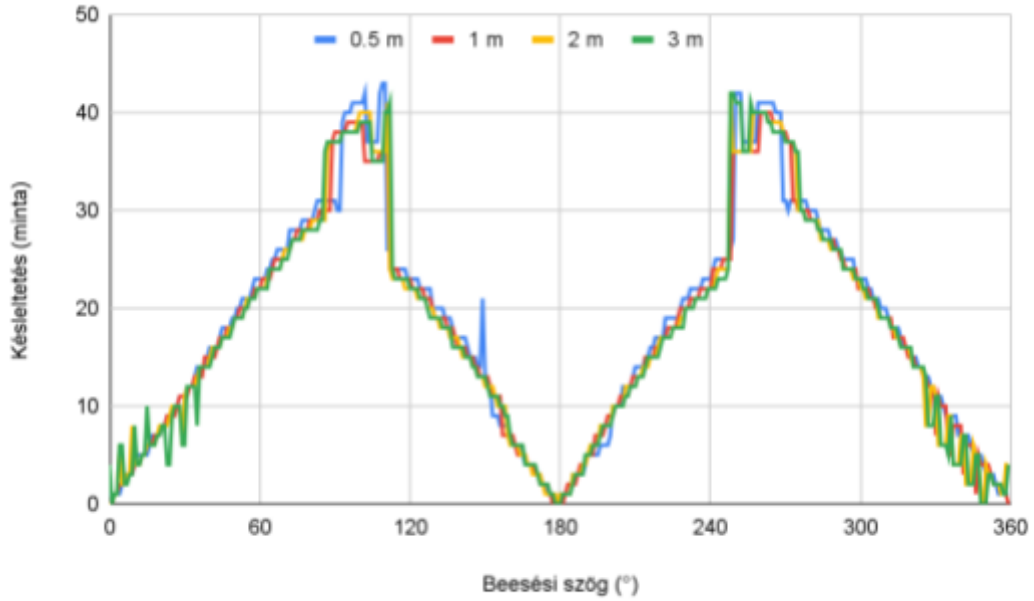
Mivel a hang levegőben relatíve lassan terjed, a két fül közt könnyen mérhető időeltolás jelenik meg oldalsó beesési szögű hanghullámok esetében. A kialakuló késleltetés megállapítása nem igényel különleges mérési módot, a szabványos értékű mintavételezési frekvenciákon is akár több 10 mintás értékek mérhetőek.

Egy távolságfüggő renderelő előkészületeként nem elég csak a szögfüggését vizsgálni ennek a késleltetésnek, hanem azt is figyelembe kell venni, ha a hangforrás távolsága hozzájárul a késleltetés változásához. Először pusztán a két fül távolságát és a TU Berlin KEMAR szettjének 44.1 kHz-es mintavételezési frekvenciáját figyelembe véve a 3.2. diagramon látható előrejelzést készítettem.

A függvény a két fül távolságát veszi figyelembe, ahol a bal fül síkbeli Y tengelyen vett távolsága r sugarú körön elhelyezett hangforrásra

$$d_{YL}(\varphi) = r \cdot \sin(\varphi) - p_Y, \quad (3.1)$$

ahol p_Y a fül távolsága a fej középpontjától egy átlagos amerikai felnőtt esetében. A fejszélesség átlaga 19.4 cm, így $p_Y = 0.097 \text{ m}$. A jobb fülnek megfelelő távolság

3.3. diagram: Fülel közötti késleltetés a beesési szög függvényében a QU KEMAR szetten.

$$d_{YR}(\varphi) = r \cdot \sin(\varphi) + p_Y \quad (3.2)$$

Az X tengelyen vett távolság mindkét fülnél

$$d_X(\varphi) = r \cdot \cos(\varphi), \quad (3.3)$$

így a távolságkülönbségek a

$$\Delta d(\varphi) = \left| \sqrt{d_{YL}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2} - \sqrt{d_{YR}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2} \right| \quad (3.4)$$

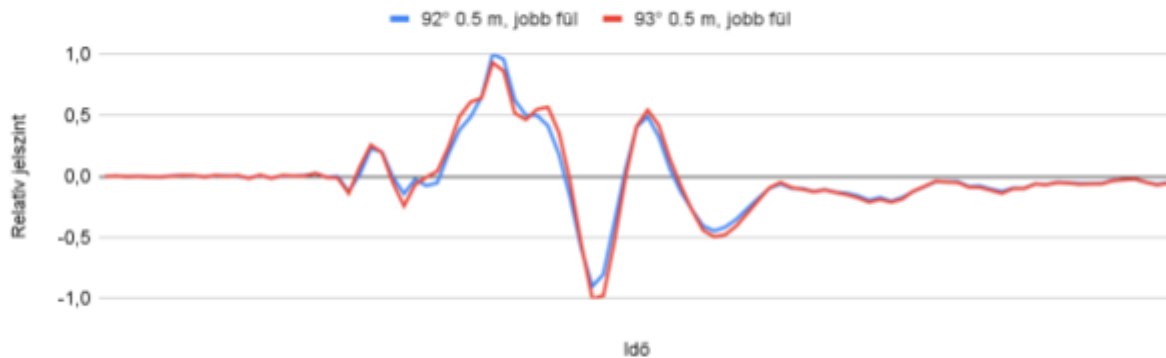
függvény szerint számolhatók. A végeredményt a $c = 343 \frac{m}{s}$ értékű hangsebességet és az $f_s = 44100 \text{ Hz}$ mintavételezési frekvenciát használó

$$f(\varphi) = \frac{\Delta d(\varphi)}{c} \cdot f_s \quad (3.5)$$

függvény adja meg. A függvény maximuma mindhárom távolságból

$$\Delta d\left(\frac{\pi}{2}\right) = 24.943. \quad (3.6)$$

Az eredményeken az látható, hogy a rendkívül közeli térben a késleltetés görbéje egy háromszögjelhez hasonlít, ez azonban a fej középpontjához képesti távolság, ahonnan a fül 9.7 cm-re helyezkedik el átlagosan. Mivel ez 0.3 cm-es fül-hangforrás távolságot jelent, és a

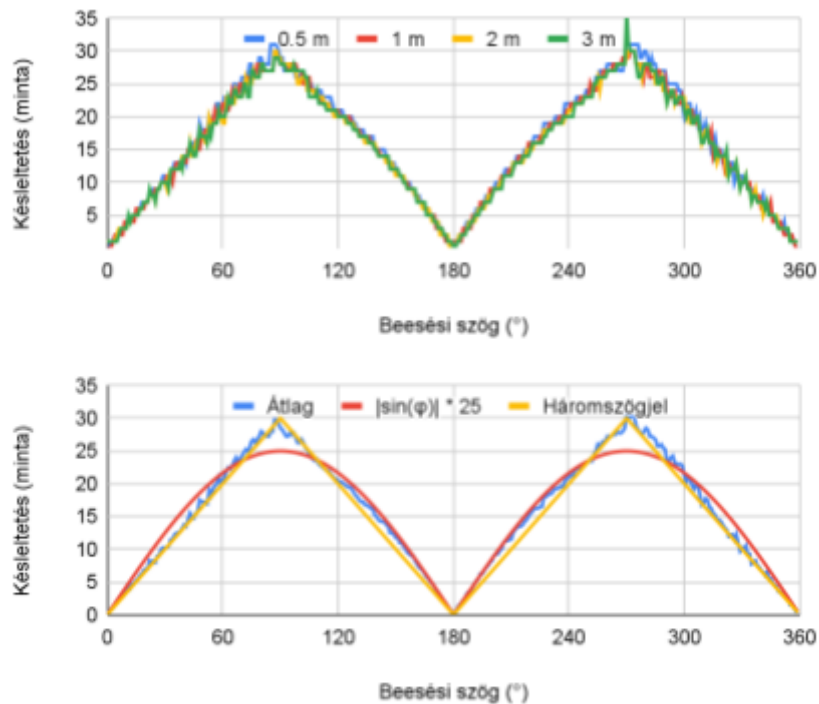
3.4. diagram: Az impulzuscsúcsokra hagyatkozó késleltetésszámítás hibájának oka.

fej formáját sem vettem még számításba, ez az eredmény elhagyható. A többi távolságnál már egyre pontosabban a szinuszforma jelenik meg, és bár csak a végtelenbe tartó távolság esetében tökéletes, a különbségek már 25 cm-es fejközéppont-hangforrás távolság esetében is elhanyagolhatók, így az elvárt eredmény egy távolságtól független szinuszfüggvény.

A TU Berlin KEMAR szettet négy különböző távolságból, fokenként mérték. Mivel a legkisebb távolság 0.5 m, ezért távolságtól független késleltetésekre számítottam, a $|\sin(\varphi)| \cdot 25$ függvény szerint. Az összes vizsgált pontra vett késleltetések impulzuscsúcsok eltolásának abszolút különbségét véve a 3.3. diagramon láthatóan alakultak.

Ez az eredmény teljesen elmarad a várt formától, majdnem egy háromszögjel abszolút értékét mutatja, miközben azt csak nagyon kis távolságok esetén mutatta az előrejelzés. A 90 és 270°-os beesési szögek tartományában nagy kiugró értékek láthatók. Ezt a jelenséget a hangforrás körpályán való mozgatása és az emberi fej gömbszerű formája már nem indokolja. A HRTF szett mintavételezési frekvenciája 44.1 kHz, a maximális késleltetés 43 minta. Ez 0.975 ms-os késleltetésnek, $343 \frac{m}{s}$ -os hangsebesség mellett 33.4 cm-es útnak felel meg. Egy átlagos amerikai felnőtt feje 19.4 cm széles, a kerülete pedig 57.4 cm.^[10] A hivatkozott tanulmányban mért fül-fül távolságok a 25-43.5 cm tartományban helyezkedtek el. Bár az eredmény reális értékek közé esik, az előállt függvény formája eltér mind a látható megkezdett háromszögformától, mind a szinuszformától, amire számítottam.

Az impulzusválaszok megjelenítése során láthatóvá vált, hogy a kiugró késleltetést a jelszint csúcsának áthelyeződése okozta, mivel az impulzusválaszok csúcsának pozícióját vettem össze. A hibát jól szemlélteti, ha egy váratlan ugrás előtti és utáni impulzusválasz releváns részeit megjelenítjük, ami a 3.4. diagramon látható.

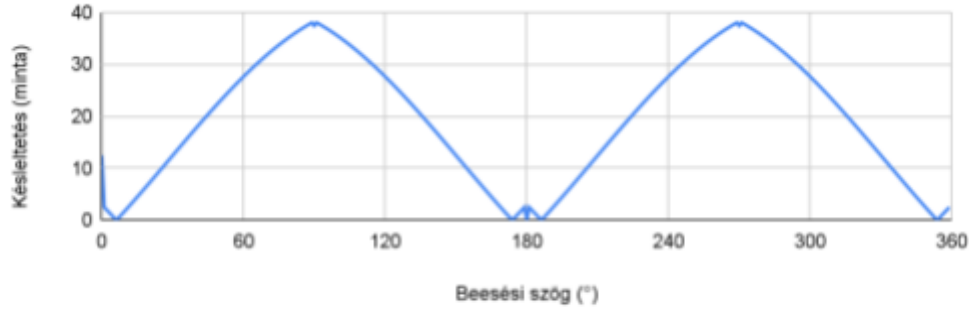

3.5. diagram: Korrigált fülek közti késleltetés a beesési szög függvényében a QU KEMAR szetten.

Manuálisan összehasonlítva már nem észlelhető lényeges eltérés, de az látható, hogy a jelszint csúcserőértéke 92° -on még pozitív, így azt a csúcst veszi az algoritmus a késleltetésnek. 93° -nál ez megváltozik, már a negatív csúcs erősebb. A megoldásra az vezetett, hogy nem a csúcst, hanem az első, ahhoz képest maximum 20 dB-el kisebb pontot kerestem. Ez a módszer magában hordozza, hogy az eredmény kissé zajosabb, de a korábbi hiba megszűnik, a görbe folyamatosabb (3.5. diagram).

A korábbi kiugró értékek megszűntek az új módszertől, viszont a jelalak egyértelműen háromszög. 114° és 246° közt jobban illeszkedik a mérések átlaga a $|\sin(\varphi)| \cdot 25$ függvényre. Ez a tartomány a fejnek azon részére esik, ahol a fülek közelebb vannak egymáshoz, a hanghullámok elhanyagolhatóan megnövekedett hosszú úton kerülnek meg a fejet. Ez az eset közelebb van ahhoz, ahogy a szinuszos alak előállt, ugyanis ott a fej megkerülését nem vettem figyelembe. Amennyiben egyetlen külső pont érintésével állítjuk elő ugyanazt a függvényt, már megjelenik a valóságban tapasztalt forma bizonyítéka a 3.6. diagramon.

Az új várható késleltetési függvény a távolabbi fülbe tartó hanghullám útját úgy számolja, hogy a fültől egy, az X tengelyen a hangforrás felé 12.05 cm-re található pont távolságát méri előbb, majd hozzáadja a fülig tartó utat. Ez a megközelítés egy téglalapot

3.6. diagram: Várható késleltetések a beesési szög függvényében, a fej megkerülésének figyelembevételével.

vesz fel a fej körül, melynek szélessége és hosszúsága megegyezik az átlagos amerikai fej ugyanilyen tengelyű kiterjedéseivel. A távolabbi fülhöz tartó hanghullám a téglalap négy sarka közül a vele Y tengelyen ellentétes és X tengelyen megfelelő pontot egyenes úton érinteni fogja, kivéve, ha a beesési szög 180° -kal osztható.

A számításhoz bevezetett első függvény azt adja meg, hogy a távolabbi fül felé megtett úton a téglalap megfelelő sarka hol helyezkedik el az X tengelyen. Ehhez először is szükséges ismerni a megfelelő félsíkot, amit a $hp_x(\varphi) = \text{sgn}(|\varphi - \pi| - \frac{\pi}{2})$ függvény ad meg. Ez a függvény nem felel meg annak a kitételnek, hogy csak 180° -kal osztható beesési szögek esetében vegyük figyelembe a fejet körülvevő téglalapot, ezért egy $\text{sgn}(\varphi \bmod 180)$ szorzóra is szükség lesz az X tengelyi kitérés számításakor. A távolabbi fül X tengelyi kitérését meghatározó függvény az eddig definiált függvényeket felhasználva a következőképp alakul:

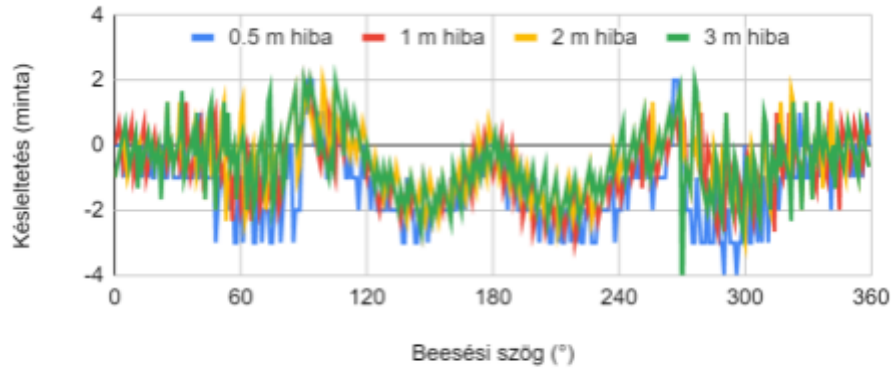
$$d_{Xdist}(\varphi) = r \cdot \cos(\varphi) - p_x \cdot hp_x(\varphi) \cdot \text{sgn}(\varphi \bmod 180), \quad (3.7)$$

ahol p_x az átlagos fejmélység fele, vagyis $p_x = 0.1205 \text{ m}$. A bal félsíkon a két fülbe érkező közvetlen hanghullámok útjának különbségét a

$$\Delta d(\varphi) = \left| \sqrt{d_{YL}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2} - \left(\sqrt{d_{YR}(\varphi)^2 + d_{Xdist}(\varphi)^2} + p_x \right) \right| \quad (3.8)$$

függvény határozza meg, míg a jobb félsík esetében a p_x eltolást a bal fülre alkalmazzuk, vagyis

$$\Delta d(\varphi) = \left| \left(\sqrt{d_{YL}(\varphi)^2 + d_{Xdist}(\varphi)^2} + p_x \right) - \sqrt{d_{YR}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2} \right|. \quad (3.9)$$

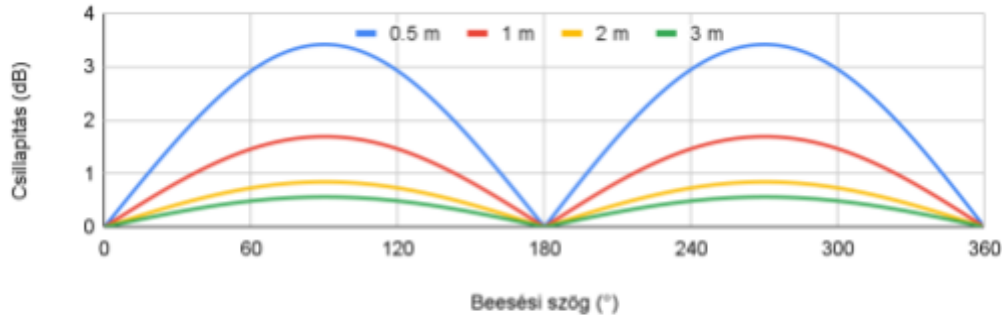
3.7. diagram: A háromszögjel késleltetésként való alkalmazásának hibája.

A végső eredmény a késleltetéssel kapcsolatban, hogy háromszögjellel leírható a karakterisztikája, és kizárólag a beesési szögtől függ, nem pedig a távolságtól. Ez kizárólag a közegben keletkező késleltetés, amit a HRTF szettek eredendően tartalmaznak, ismerete tömörítési lehetőségeket hordoz. Az első $f(\varphi)$ minta az ellentétes oldalú fül impulzusválaszából elhagyható, amennyiben a konvolúció után késleltetéssel korrigáljuk. A tömörítés a memóriahasználat csökkentésén túl drasztikusan javítja definíció szerint működő konvolúciós szűrők teljesítményét, illetve FFT-alapú konvolúció használata esetén segíthet csökkenteni a szükséges ablakméretet.

A kész HRTF renderelőm ezt a tömörítési módszert alkalmazza, késleltetést a háromszögfüggvény alapján ad a másodlagos fül jelére. Hogy ez ne okozzon hibát, ennek megfelelően kellett eltávolítani az első mintákat az adathalmaz előfeldolgozása során. Bár a jeleket a csúcsertékhez képesti -20 dB-es szinttől számítom hasznosnak, az azelőtti minták alig haladják meg a -40 dB-es szintet. Ez azt jelenti, hogy az elhagyott minták miatt kevesebb, mint 1%-os hiba fordulhat elő az alkalmazott impulzusválaszban, ami az emberi hallás képességein bőven túlmutat.

Bár a minták elhagyása a spektrumban eredményezhetne nagy eltéréseket, az utólagosan ki lett egyenlítve. Erre jó indok, hogy az irányhallást a két fül közti impulzusválasz-különbség okozza, és amennyiben a két fül átviteli függvényén ugyanazt a változást eszközöljük, ugyanazt az EQ-t alkalmazzuk, ez a különbség nem változik.

A 3.7. diagramon látható, hogy a háromszögjel alkalmazása nem okoz számottevő hibát. 1 mintánál több mindössze az esetek 2%-ában veszik el a hasznosnak vélt jelből. Az ilyen példák többnyire a 90 és 270°-os mérések közelében helyezkednek el, amik közül egyetlen, manuálisan kiválasztott darabot használnék egyébként is, fokkonkénti részletességgel

3.8. diagram: Elvart csillapítási karakterisztika a beesési szög függvényében.

felesleges renderelni. A ± 2 mintás tartományon kívül mindössze a minták 5%-a helyezkedik el, 2-nél több levágott minta nem fordul elő, csak 2-nél több megtartott felesleges minta, de ez nem okoz problémát, mert nagyra választottam a megtartandó mintákat kiválasztó ablakot.

3.1.2. Fülek közti hangnyomáskülönbség a beesési szög függvényében

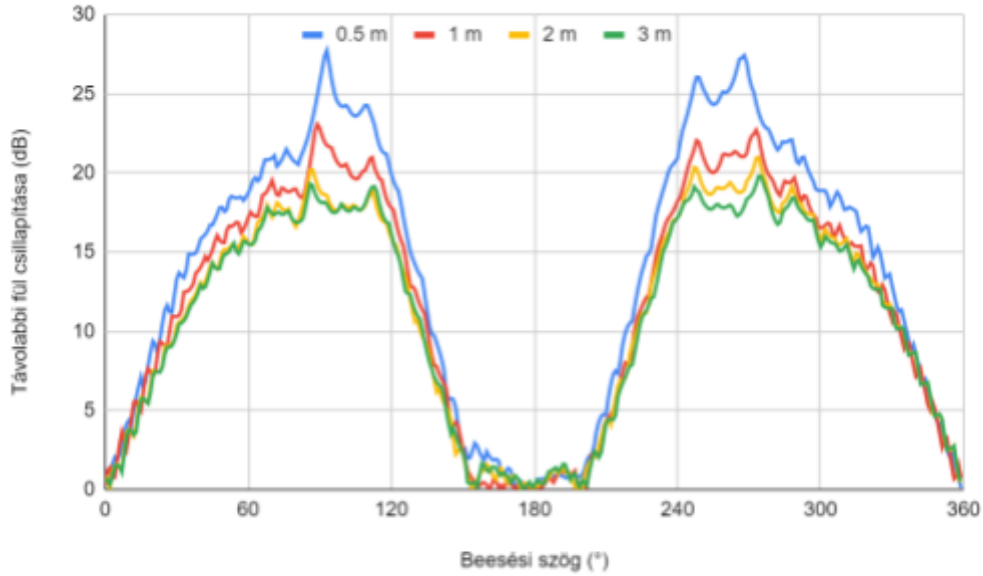
A késleltetés melletti legfontosabb metrika a csillapítás. Ennek az előrejelzése teljes szimuláció nélkül még nehezebb feladat, mint a késleltetésé, mivel a fej formája komplex, és a fülek sem középen helyezkednek el. A csillapítást javarészt nem a távolság, hanem a takarás okozza, ezért a távolságkülönbségből számított különbségen túl egy konstans csillapítást is várhatunk. Szerencsére ez a konstans csillapítás már a rögzített átviteli függvényben szerepel, így csak a távolságfüggést szükséges meghatározni. Mivel fix, általában 1 méteres távolságból mért szettekhez szeretnék távolságszimulációt társítani, ezért az ahhoz képest relatív csillapítást kell meghatározni a hangforrás távolsága függvényében.

Ennek az előrejelzése egyszerűbb, mint a késleltetésé, ugyanis nem a távolságok különbségére vagyunk kíváncsiak, hanem csak az arányukra. Ennek oka, hogy a mérés szempontjából domináns (hangforráshoz közelebbi) fülhöz képest számított relatív hangnyomásérték a csillapítás, és a csillapítás, amit Decibelben mérünk, egy arányszám. A hangnyomás változása r távolságban $\frac{1}{r}$ mértékű erősítésnek felel meg. Egy hangforrás két

fülre vett távolságainak arányszáma $\frac{1}{r_1} \div \frac{1}{r_2} = \frac{r_2}{r_1}$. Mivel Decibelben számoljuk a csillapítást

az

$$x_{dB} = 20 \cdot \log_{10} \left(\frac{x}{x_0} \right) \quad (3.10)$$

3.9. diagram: Valós csillapítási értékek, az impulzusválaszok csúcserékével számolva.

képlettel, ahol az arányszám helyére illesztjük a két távolság arányát, és csak az eredmény abszolút értékére vagyunk kíváncsiak, mert rendereléskor tudjuk, hogy melyik fül a domináns, amihez képest csillapítjuk a másikat, ezért mindegy, hogy melyik fültől vett távolságot vesszük r_1 -nek vagy r_2 -nek. Ez a

$$\left| 20 \cdot \log_{10}\left(\frac{x}{y}\right) \right| = \left| 20 \cdot \log_{10}\left(\frac{y}{x}\right) \right| \quad (3.11)$$

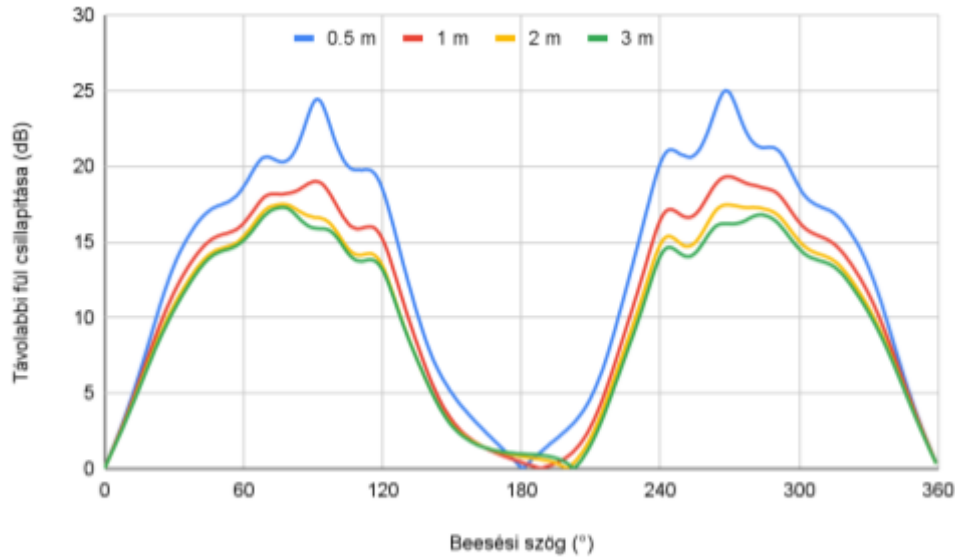
egyenletből azonosságok alapján levezethető.

Elég tehát először azt megállapítanunk, hogy mekkora a két távolság hányadosa, amit a késleltetéshez használt függvény átalakításával is megkaphatunk, ekkor a teljesen pontos

$$-A(\varphi) = \left| 20 \cdot \log_{10}\left(\frac{\sqrt{d_{YL}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2}}{\sqrt{d_{YR}(\varphi)^2 + d_X(\varphi)^2}} \right) \right| \quad (3.12)$$

képlet áll elő, melynek eredménye a vizsgált HRTF szett távolságaira a 3.8. diagramon látható.

Ez a függvény annak ismeretében, hogy a végtelenbe tartó sugár esetén a függvény alakja közelít a tökéletes szinuszhoz, egyszerűsíthető. Ez a közelítés a késleltetés esetében vizsgált extrém közeltéri előrejelzéseknél is látható volt, azonban ott körpályáról nézett távolságkülönbségekről volt szó, ahol valójában azt mutatták be a szinusztól való eltérések, hogy a füleket középpontnak véve hogy torzul a körpálya, amit a hangforrás a fej körül bejár.

3.10. diagram: Valós csillapítási értékek, az impulzusválaszok négyzetes közepével számolva.

Ebben az esetben egy egyszerűsítés nem mutatna eltérést, hiszen ha csak azt néznénk, hogy a mérés szempontjából mekkora a fülek tengelyén a távolságkülönbség, vagyis

$$d(\varphi) = \sin(\varphi) \cdot 0.194, \quad (3.13)$$

az nem függne semmilyen módon a távolságtól.

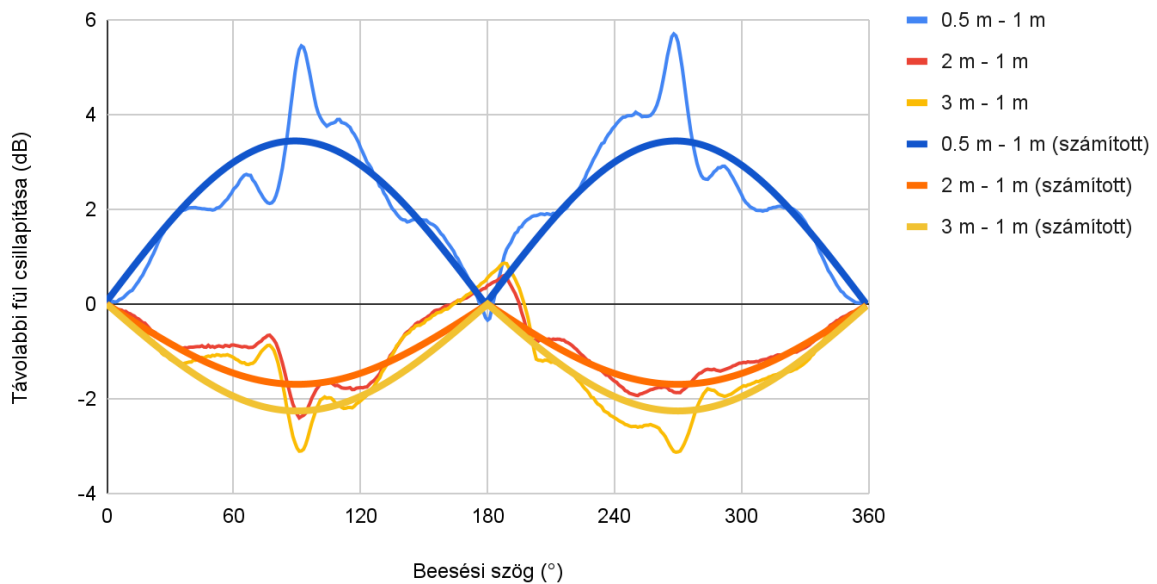
A csillapítás esetében azonban ez nem prioritás, ezért vehetjük alapul a renderelő számára is a

$$-A(\varphi) = \left| 20 \cdot \log_{10} \left(\frac{r+d(\varphi)+2}{r-d(\varphi)+2} \right) \right| \quad (3.14)$$

képletet, amiben nincs gyökvonás, illetve 2 helyett csak egyetlen szögfüggvényt kell számolni. Ennek a hibaaránya olyan kicsi, hogy az előrejelző diagram 180-360°-os tartományát már ez a képlet adta, és eltérés maximum az ezredes helyiértéken jelent meg.

Mivel az előrejelzés ismét figyelmen kívül hagyta, hogy a fülek között egy fej is elhelyezkedik, ezért természetes, hogy a 3.9. diagramon látható valóság nem egyezik meg vele. Ebben az esetben azonban előrelátható volt, hogy a fülek hátsó elhelyezkedése miatt a 180° környékén mért csillapítások sokkal kisebbek lesznek. Ez viszont a szintén előrejelzett konstans csillapítások miatt történik, amiket a későbbiekben ki tudunk ejteni. Fontosabb probléma, hogy az eredmény zajosnak tűnik, tehát nem építhetünk arra, hogy a csúcsértékek különbsége egy sima görbét ír le, ezért négyzetese középértékekkel újraszámoltam a csillapításokat, amik a 3.10. diagramon láthatók.

Bár a görbe szebb lett, a renderelő szempontjából nem ez a fontos, hanem az, hogy az 1 méterről mért értékekből hogyan szimulálhatjuk bármelyik más távolság csillapítását. Ez egy egyszerű kivonás, és a fej konstans fedései, amik már a mért átviteli függvényekben szerepelnek, kiesnek. Amennyiben ezt megtesszük mind a mért, mind az előre számított értékekre, utóbbinál egy kettes szorzót alkalmazva már megfelelően hasonló eredményt kapunk, amiről elmondható, hogy szimuláció híján jobb közelítést elérni nehézkes:

3.11. diagram: Mért és számított csillapítások az 1 méteres távolsághoz tartozó eredményekhez viszonyítva.

3.1.3. Térbeli esetek kezelése

Az előkészületek során pusztán a vízszintes síkot vizsgáltam, az alapul vett HRTF szett nem is rendelkezik magassági mérési pontokkal. A csillapítást egy egyszerűsítés során a két fül beesési szögével súlyozott távolságára alapoztam, ez pedig garantálja, hogy 3 dimenzióba is átvihető legyen. Amennyiben a fülek által kijelölt egyenes körül forgatjuk a vízszintes síkot úgy, hogy a hangforrás irányvektora essen rá, akkor már leképezhető a kapott képletekre a számítás.

Ennek egy optimális megoldása, ha 90 fokos értékre normalizáljuk a képletet, szinuszt helyett koszinusszal leírva azt, ekkor elég a térbeli szögeltéréssel számolni a fül normálvektorához képest, ami már egy olcsó számítás a skaláris szorzat alapján. Ugyanez érvényes a késleltetés háromszögfüggvényére, ami, amennyiben a megfelelő oldali fülhöz viszonyítunk, egyetlen abszolút értékkel leírható lesz, hiszen csak a $[0^\circ; 90^\circ]$ tartományban található szögekkel kell számolni.

4. HRTF halmazok előfeldolgozása

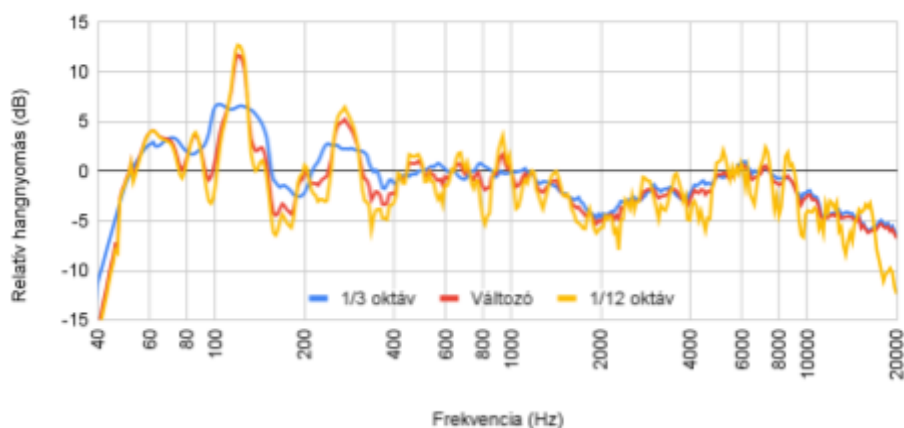
A *HRTF halmazok előállítás*a fejezetben elkészült egy olyan adathalmaz, amivel már lehetséges elkészíteni HRTF alkalmazásokat, de a hangminőség nem lenne élvezhető. A probléma a spektrum kiegyenlítésével megoldható, ezért készítettem egy szoftvert HRTF impulzusválaszokat tároló WAV fájlok korrekciójához. Az alkalmazás a QuickEQ kódján alapszik, de a bal és jobb oldali hangcsatorna együttes kezelése miatt a folyamathoz több változtatást kellett bevezetni.

Alapesetben, hangszórók korrekciójához a QuickEQ mérés után az előállt görbén a felhasználó által választott simítást alkalmaz, ami dolgozhat konstans számú oktávot átfedő ablakkal, vagy folyamatosan növekvő oktávátfedéssel. Ezeket a 4.1. diagram mutatja be. A simítás miatt kisebb mértékben kell a spektrumba nyúlni, ami azt eredményezi, hogy egységesebb marad a hangzás a szobában, nem pedig egy konkrét pont válik az egyetlen kalibrált hallgatói pozícióvá. Mivel HRTF használatakor fejhallgatóról van szó, a szűrő tökéletesen lineáris frekvenciaválaszának elérése a cél, ami hatására az nem változtatja meg a hangképet, csak irányérzetet ad hozzá. A frekvenciaválaszt az

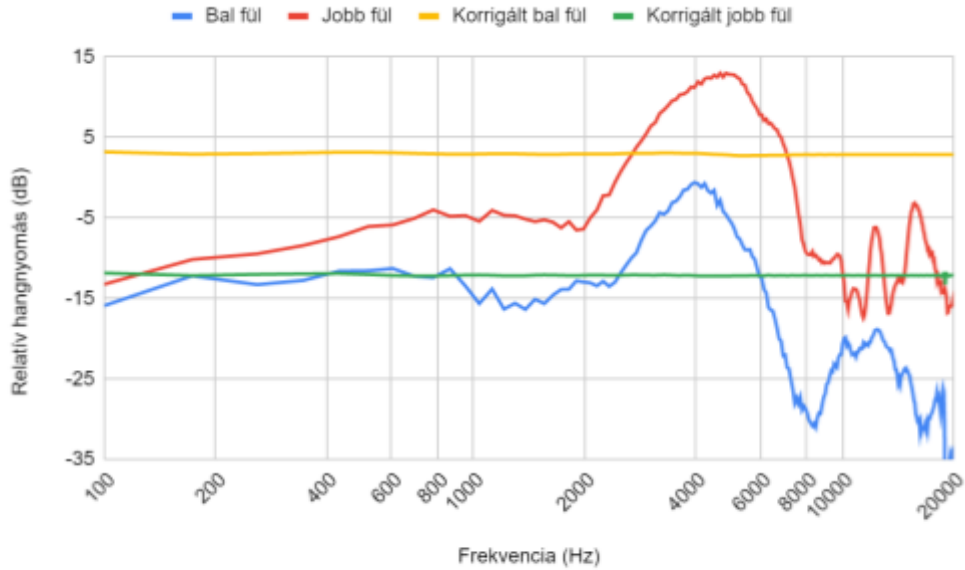
$$A(\omega) = |F[h(t)]| \quad (4.1)$$

képlet állítja elő.

Még egy fontos beállítás kiegyenlítő szűrő készítésekor a korrekciós pontok száma. Hangszórók esetében csak annyi számít, hogy legyen elég, és megfelelően pontosan tudja követni a simított görbét. Ez általában a simítás ablakméretét jelenti, például $\frac{1}{3}$ oktávos simítás mellé $\frac{1}{3}$ oktávonként célszerű felvenni egy pontot. Azért nem alkalmazható pontosan

4.1. diagram: Különböző simítások alkalmazása egy hangszóró frekvenciaválaszán.

4.2. diagram: A kiegyenlítés hatása, amennyiben mindkét fület egyénileg szűrjük. A vizsgált minta a TU Berlin KEMAR szettjének 45 fokos mérése 1 méterről.

a simítás, mert a túl nagy spektrumbeli esések korrekciója az erősítő túlzott mértékű terhelésével járna. Amennyiben a szoba geometriája szakadást eredményez, az adott tartomány korrekciója felesleges. Ezek miatt a QuickeQ a +6 dB-nél nagyobb erősítésű pontokat elhagyja. HRTF szetteknel ez sem probléma, mivel a cél, hogy a spektrum minden értéke 0 dB-en álljon, ezért tetszőleges erősítéseket alkalmazhatunk. A spektrum összes pontját korrigálni kell a maximális eredmény érdekében. Mivel előfeldolgozást végzünk, nem pedig valós idejű korrekciót, a teljesítmény nem elsődleges tényező, vagyis a pontok száma tetszőleges. A generálandó EQ minden pontját úgy szabom meg, hogy az erősítés a mért relatív értékek reciproka, Decibel skálán ellentettje legyen.

4.1. Kiegyenlítés

Az EQ pontosságának teszteléséhez először csak csatornánként dolgoztam fel a hangfájlokat, vagyis a bal és jobb fület különállónak tekintve korrigáltam. Az ekkor kapott, 4.2. diagramon bemutatott eredmény megfelel az elvárásoknak, előállt a szinte hibátlanul lineáris spektrum mindkét fül esetében. A szűrőt a

$$h_f(t) = F^{-1}\left(\frac{g}{A(\omega)}\right) \quad (4.2)$$

képlet állítja elő, ahol

$$g = RMS[h(t)], \quad (4.3)$$

vagyis a fül impulzusválaszának négyzetátlag. Ez az érték az a jelszint, amin a szűrő nem okoz hangnyomásbeli változást, ezért a spektrumban ezt a konstans értéket célszerű elérni. A konvolúció kiszámításával az

$$F[y(t)] = F[h(t) \cdot h_f(t)] = A(\omega) \cdot \frac{g}{A(\omega)} = g \quad (4.4)$$

eredmény adódik, és ez az ábrán is látszik.

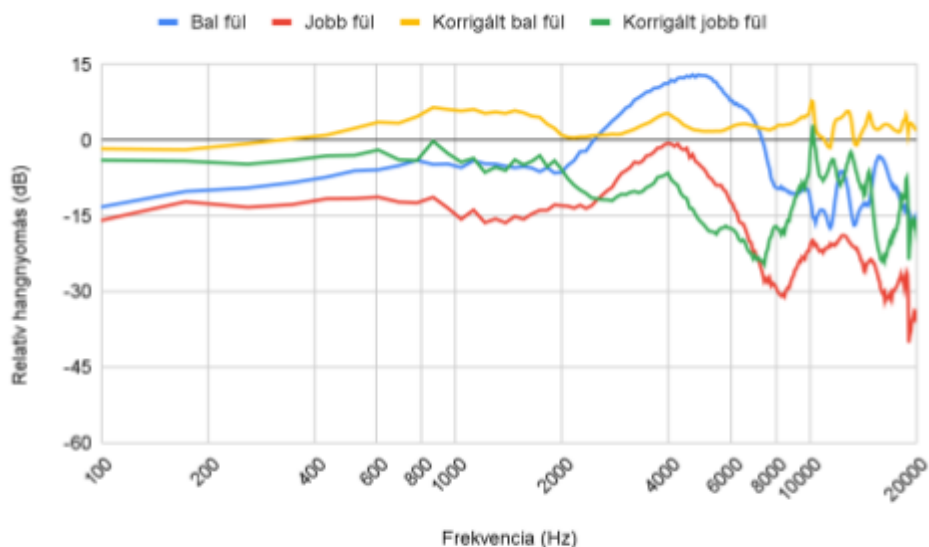
Bár elméletben a függvény értéke konstans, a késleltetés csökkentése érdekében alkalmazott fázisminimalizálás^[11] okoz hibákat, amik mérhetően megjelennek. Bár az algoritmus okozhat zérusokat a spektrumban, jelen példán minimális változások jelennek csak meg: a bal fül maximális eltérése g -től 0.4 dB, a jobb oldalé pedig a 20 kHz alatt látható ponton 1.08 dB. Amennyiben csak az 1-10 kHz-es tartományt vizsgáljuk, a hibák drasztikusan lecsökkennek, rendre 0.21 és 0.07 dB-re. Ezek közül egyik érték sem számottevő, nem érdemes ezt az extra lépést kihagyni.

4.2. Különbségtartó kiegyenlítés

Ahogy az várható volt, a két fül közti különbséget teljesen átalakítja, ha a két fül szűrőjét egymástól függetlenül korigáljuk. Ez a térhangzást tönkreteszi, és csak a bal-jobb irányérzet marad, ami HRTF nélkül is jelen van. A megoldás, ha a két fület ugyanúgy szűrjük. Ez történik például, ha hangszórót hallgatunk: bárhog torzíthatjuk a jelet, hallani fogjuk, hogy melyik irányból szól, hiszen ez a torzítás a hangforráshoz tartozik, nem pedig a fülünkhöz. Ugyanígy fel lehet fogni a két fül egyszerre szűrését: ha a hangforrás jelen alkalmaznánk, az eredmény pontosan ugyanaz lenne.

Egy közös szűrő előállításához két módszert vettem fel: egyik a mérési ponthoz közelebbi fül szűrése, és az előállt szűrő alkalmazása a másik fülön is, másik pedig a két fül spektrumainak átlaga alapján készült szűrő. Azért választottam az utóbbit, mert amennyiben a közelebbi fül tökéletesen korigált hangot hallana, a másik fülel együtt már nem állna fenn az állítás, hacsak nem tökéletesen azonos a két fül torzítása, ami nem esélyes. A szűrőt tehát úgy állítottam elő, hogy a két fület átlagoltam:

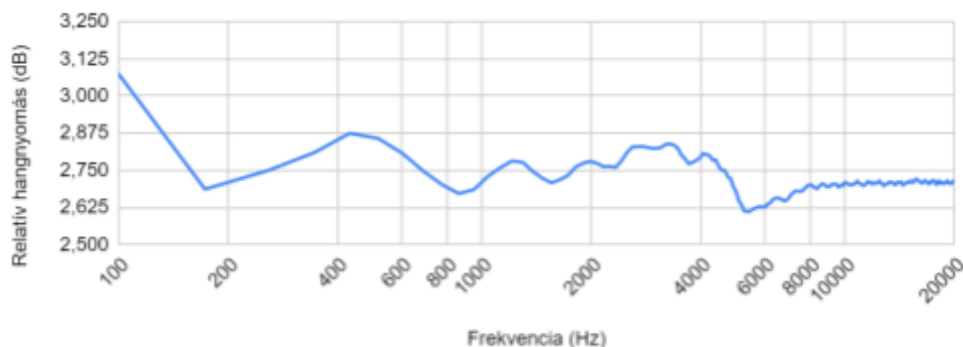
$$h_f(t) = F^{-1}\left(\frac{g_L + g_R}{A_L(\omega) + A_R(\omega)}\right). \quad (4.5)$$

4.3. diagram: Közös szűrő alkalmazásának eredménye mindkét fülre. A vizsgált minta a TU Berlin KEMAR szettjének 45 fokos mérése 1 méterről.

Mivel a vizsgált mérésen a bal fül lényegesen hangosabb a beesési szög miatt, a közös szűrő létrejöttkor az dominált, éppen ezért a bal fül korrekció után lényegesen egyenletesebb, mint a jobb. Ez az eredmény a 4.3. diagramon látszik. Megfigyelhető, hogy mindkét fül esetében a korrekció és a kiindulási állapot különbsége egyenlő, ahogy az elvárt egy olyan szűrőtől, ami kizárólag a spektrum befolyásolására jött létre.

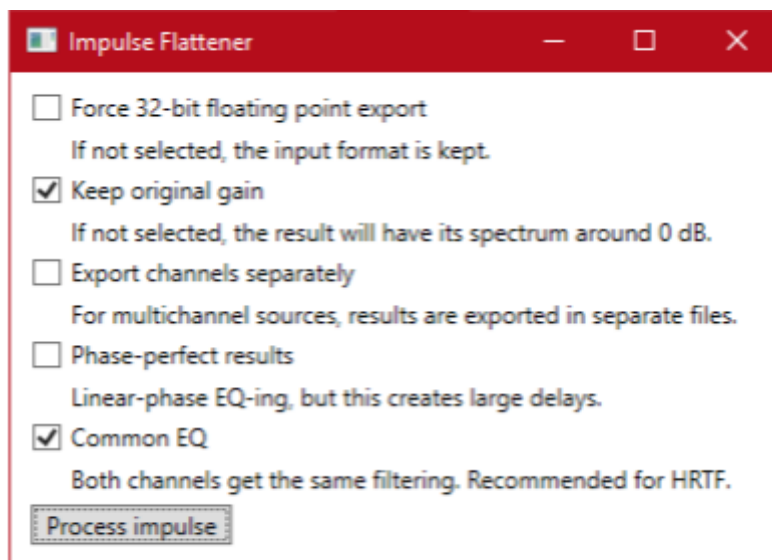
Bár az eredményként kapott spektrumok a kiindulási állapothoz képest közelítenek a lineárishoz, a bal fül maximális eltérése a célszinttől 9.82 dB, a jobb fülé 11.59 dB. Ezek nagyon magas értékek, és önmagukban könnyen hallható változásokat okozhatnak. Ezek a számok nem javulnak sokat a vizsgált tartomány szűkítésével sem, 1 és 10 kHz közt a bal fül esetében 6.12 dB-re csökken a hiba, a jobb fül esetében változatlan. Ha azonban a két kapott korrigált impulzusválaszt összegezzük (4.4. diagram), a spektrumuk minimális eltérést mutat

4.4. diagram: A két fül összegzett jelének spektruma.

a lineáris állapottól, 200 Hz felett egy 0.25 dB-es tartományt fed le, ami alig rosszabb, mint a fűlek külön kezelésekor előállt értékek, és továbbra is elhanyagolható.

Mivel két jel konvolúciója diszkrét időben a két jel mintaszámának összegénél 1 mintával rövidebb, de a HRTF impulzusválaszokat tipikusan a gyors Fourier-transzformációval végzett konvolúciók miatt egy 2 hatványnak megfelelő mintaszámmal tárolják, az impulzusok spektrumát linearizáló szoftverem a bemeneti mintaszám kétszeresének megfelelő hosszal exportálja az eredményt. Ez a saját HRTF halmazom esetében azt jelenti, hogy a 64 mintás mérési eredmények 128 mintásra nőnek korrekció után.

4.5. ábra: Az impulzusválaszokat linearizáló szoftverem kezelőfelülete.

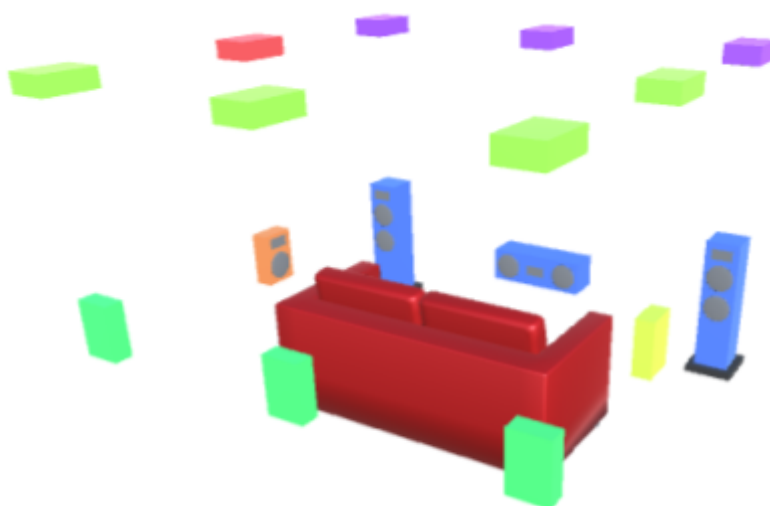
5. Virtuális hangtér előállítása

A HRTF renderelőt olyan módon építettem fel, hogy köztes állapotként megjelenik a hangtér virtuális hangszórókra történő leképezése, amelyeket egyesével egy HRTF halmaz mérési pontjaival feleltetek meg. Ez a köztes állapot önmagában használható 3D térhangzás előállításához hangszórók segítségével, és a hangforrások keverése is könnyű rajtuk, mivel HRTF esetében ritkán használt keverési módszereket alkalmazva már hallójárat-szimuláció nélkül is alkalmas lenne távolságérzet átadására.

5.1. Leképezési módszerek

Hangszórókra keverésnél 3 fő módszer csoport állhat elő: irányított, távolságalapú, és arányos.^[12] A HRTF renderelők leggyakrabban egy irányított megoldást alkalmaznak, például a *Fej-átviteli függvények* fejezetben ismertetett VBAP-ot, ami egy gömbfelületre illeszti az elérhető leképezési pontokat, megkeresi a hangforrás irányvektorát közrezáró háromszöget, és azok között arányosan állítja az erősítést. Ez az irányérzet átadásához tökéletes, és jóval pontosabb lokalizáció jellemzi, mint a később ismertetett két módszert, viszont azért zártam ki, mert a gömbön belül átúszó hangokat nem képes jól kezelni, amennyiben a hangforrás irányvektora hirtelen közel ellentétes irányúvá válik.

A távolságalapú módszert legkönnyebben szintén gömbfelületre illesztett pontokkal lehet kezelni. A hangforrás pozícióját, amennyiben a hallgatótól vett távolsága meghaladja a gömb sugarát, a gömb felületére kell illeszteni. Ezt követi minden virtuális hangszóró

5.1. ábra: HRTF renderelésre kijelölt virtuális hangszórók. Minden hangszóró az alkalmazott szett egy mérési pontjának felel meg. Vízszintes síkon és felette 45 fokos lehajlási szögnek megfelelő magasságban 45 fokként vettem fel renderelési pontokat az optimális teljesítmény érdekében. Az optimális teljesítmény 1% CPU-használatot jelent egy Intel Core i5-7300HQ egy magján. Az ábrán az alkalmazott leképezési módszer szemléltetése okán helyeztem el a hangszórókat gömb helyett egy kocka felületén.

súlyozása a hangforrástól vett távolsága alapján, ez a függvény $w_i = r - d_i$, ahol r a gömb sugara, d_i pedig a hangforrás távolsága az adott hangszórótól. A súlyok jelentik azt az erősítést, amivel az adott hangszórókból megszólal a hangforrás jele, viszont az összegük elég magas tud lenni, ezért normalizálni kell, hogy az intenzitás - az erősítések négyzetösszege - konstans 1 maradjon, ne befolyásolja az érzett hangerőt. Ebben az esetben a normalizálás minden súly osztását jelenti a súlyok négyzetösszegének gyökével. Ezek nyomán a végső erősítés egy leképezési ponton:

$$g_i = \frac{w_i}{\sqrt{\sum w_i^2}}. \quad (5.1)$$

Belátható, hogy

$$\sum g_i^2 = 1. \quad (5.2)$$

Ez a módszer tökéletesen képes a gömbön belül bármely pontban elhelyezni hangot, bármilyen irányba is mozogjon. Az elvetésének kisebbik oka, hogy minden hangszóróra keverni kell minden egyes hangforrást, ami nem optimális a teljesítmény szempontjából. A domináns indok, hogy a hibátlan eredményhez tökéletes késleltetésnek kell társulnia minden egyes fej-átviteli függvényhez. Mivel manuálisan dolgoztam fel az időzítési hibával rögzített méréseket, ez nem adott.

A harmadik, a renderelőmben alkalmazott módszer az arányos, ami a hangszórókat egy kockára illesztve mindhárom dimenzióban megállapítja a legközelebbi lehetséges

keverési pontokat, és azok távolságának arányát veszi erősítésnek a vizsgált tengelyen. Ez 2 dimenzióban képzelhető el legkönnyebben, az 5.2. ábra is úgy mutatja be. Ekkor a hangforrástól előre-hátra és balra-jobbra tengelyen is kijelölhető a legközelebbi hangszóró, vagyis kialakul egy olyan téglalap, ami közrezárja a hangforrást. Ekkor mindkét tengelyen megállapítható, hogy arányosan hol helyezkedik el a leképezendő pont, például X tengely esetében

$$r_x = \frac{p_x}{w}, \quad (5.3)$$

ahol p_x a hangforrás pozíciója az X tengelyen, feltételezve, hogy a virtuális tér bal oldalán ez az érték 0, jobb oldalán pedig w , vagyis a tér szélessége. Hogy túlerősítés ne forduljon elő, r_x értékét a $[0; 1]$ tartományra kell normalizálni. Ekkor a jobb oldali hangszórók súlyának egyik szorzótényezője

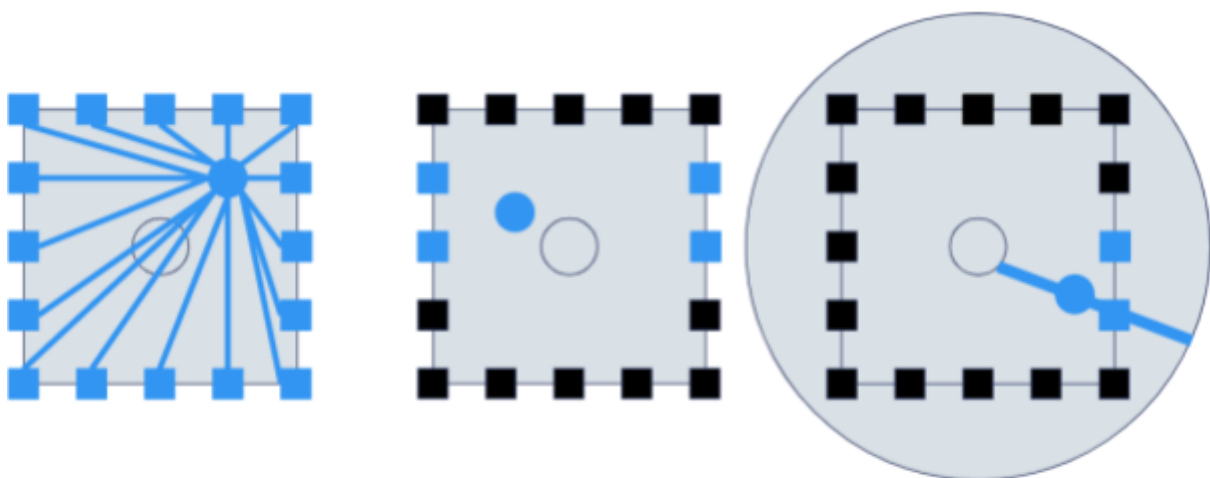
$$w_x = r_x, \quad (5.4)$$

bal oldalon pedig

$$w_x = 1 - r_x. \quad (5.5)$$

Ezt a számítást minden tengelyen elvégezve és az eredményeket a megfelelő hangszórók esetében összeszorozva megkapjuk azok súlyát.

A konstans intenzitás fenntartása érdekében a végső erősítés a súlyok gyöke, ez 3 dimenzióban

5.2. ábra: Leképezési módszerek vizualizációja, egy szoba falára szerelt hangszórókat alapul véve. Az ábrák balról jobbra: távolságalapú, arányos, irányított.

$$g_i = \sqrt{w_x \cdot w_y \cdot w_z}. \quad (5.6)$$

Az intenzitás akkor konstans, ha az erősítések négyzetösszege 1. Ez az erősítések képlete esetében igaz, belátható tetszőleges dimenzióra rekurzióval. A felhasznált képlet

$$f(c) = \sqrt{r_i \cdot c^2} + \sqrt{(1 - r_i) \cdot c^2} = c, \quad (5.7)$$

az első vizsgált tengely esetében $c = 1$. A következő tengelyen szintén előáll egy r_{i+1} és egy $1 - r_{i+1}$ aránypár, ezekre kiszámítható

$$f(r_{i+1}) + f(1 - r_{i+1}) = 1, \quad (5.8)$$

vagyis kétszer annyi hangszórót a leírtaknak megfelelően súlyozva, a korábbi szorzótényezőket megtartva az intenzitás változatlan.

Ezt a módszert azért alkalmazzák hangszórókon és moziba szánt megoldások esetében, mert nem csak a szoba egy pontján hallható a megfelelő pozicionálás, hanem elég nagy számú hangszóróval szinte mindenhol, hiszen csak a hangrendszer egy kis része szól. Ez már úgy átültethető fejhallgatóra, hogy nincs szükség minden esetben tökéletesen tárolt és alkalmazott időzítésekre. Közeltér esetében a távolságalapú módszerhez hasonlóan nincs látványos hibája, az átfedések fül mellett is pontosak. A módszer használata egyetlen megkötéssel rendelkezik a hangszórók elhelyezésével kapcsolatban, mégpedig, hogy a Z tengelyre szimmetrikus szobát vár el. Ennek oka, hogy téglatestek zárják közre a hangforrást, ne pedig szabad alakzatok. Különböző vízszintes síkok elrendezése lehet más, és mozik esetében költségoptimalizálás érdekében így is tesznek, viszont virtuális térben nem érdemes ilyen könnyítést alkalmazni. Mivel egy hangforrás megszólaltatásához maximum 8 hangszóró szükséges, a módszer teljesítménye jobb, mint a távolságalapúnak, de rosszabb, mint az irányítottak.

5.2. Konfiguráció

Bár az arányos módszert alkalmazom, a renderelőmet azzal a céllal készítettem, hogy tetszőleges hangszóróelrendezést támogasson. A grafikus felületen fogd-és-vidd módszerrel térben áthelyezhető egy hangszóró, vagy manuálisan megadhatók az irányvektorának szögei az Y és X tengely körül. Hangszórókat a szimmetria támogatása érdekében páronként enged hozzáadni, ezért páratlan elrendezés úgy jöhet létre, ha az egyik kimenet az LFE (Low

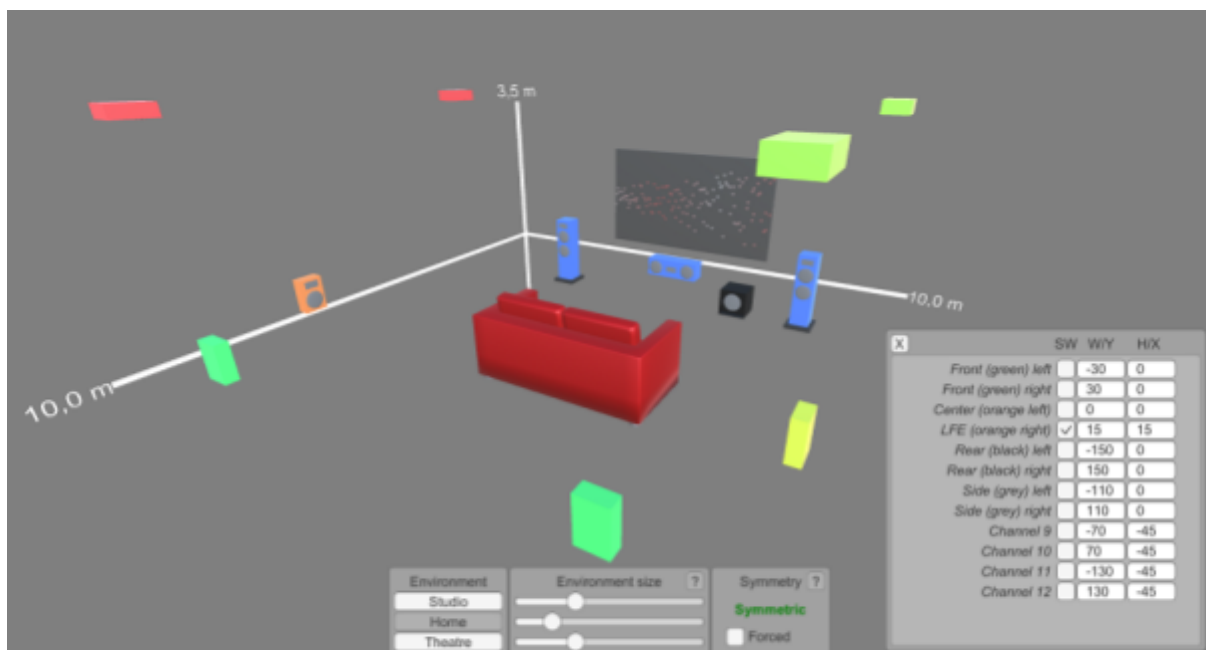
Frequency Effects), vagyis a mélynyomó hangszáv kiadására van állítva. Ez egy közös hangszáv, minden LFE-nek jelölt kimeneten ugyanaz jelenik meg. Alapértelmezetten minden hangforrás 120 Hz alatti részét megszóltatja, ez a szűrés kikapcsolható.

A felület visszajelzést ad, hogy a beállított elrendezés szimmetrikus-e. Amennyiben igen, a zöld “Szimmetrikus” (Symmetric) felirat ad visszajelzést, hogy az arányos keverési módszer alkalmazásának feltétele teljesül, és ezért azt is fogja használni. Hogy a szimmetria módosítások után is garantáltan megmaradjon, az “Erőltetett” (Forced) opciót bejelölve a fogd-és-vidd módszerrel mozgatott hangszórók a párjukon is alkalmazzák a módosítást ellentétes irányban, illetve a manuálisan megadott szögeket szintén párokon alkalmazza.

Amennyiben a használt elrendezés bármely oknál fogva mégsem szimmetrikus, a kimenet nem némul el, hanem megváltozik az alkalmazott keverőmotor, mégpedig az irányított és távolságalapú módszerek közt egy középútra, ami mind fejhallgatón, mind hangszórón elfogadható kompromisszumot nyújt. Az aszimmetrikus renderelő használatát egy vörös “Aszimmetrikus” (Asymmetric) felirat jelzi, az alkalmazott módszere pedig a

$$w_i = (\pi - \varphi_i)^8 \quad (5.9)$$

súlyfüggvénnyel módosított és 3 legközelebbi csatornára korlátozott átalakítása a távolságalapú megoldásnak. A súlyfüggvényben φ_i a hangforrás és a hangszóró irányvektora által bezárt szög.

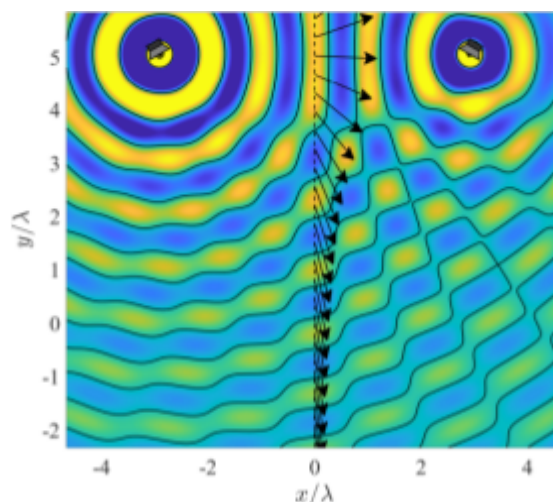
5.3. ábra: Hangszóróelrendezés konfigurációja a renderelő szoftverben.

A konfiguráló felület lehetővé teszi a környezet méretének megadását, ami egy téglatest oldalhosszainak beállítása. Ennek kizárólag a szimmetrikus renderelőnél van hatása, hiszen aszimmetrikus esetben csak a bezárt szögtől függenek a lekeverési erősítések. Mivel a szimmetrikus keverő tengelyenkénti értékeinek a környezet megfelelő oldalhossza osztója, ezért a környezet mérete valójában azt határozza meg, hogy a virtuális térben mi az a kijelölt térfogat, amin belül a hangok mozgása a szobán belüli átfedést eredményez.

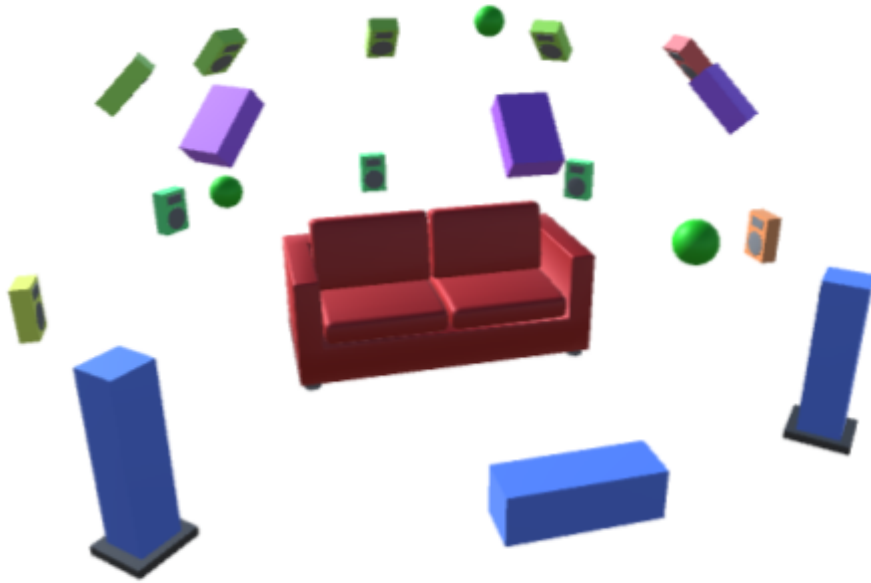
5.3. Áttérés fejhallgató-virtualizációra

Az arányos módszer alkalmasságát a valós térben hullámtér-szintézis (5.4. ábra) képes igazolni. A sztereó párok, amik ebben az esetben a kezelt dimenziók, úgy változtatják meg a hullámfrontot, mintha a hangforrás valójában a két hangszóró közt lenne. Ebből következik, hogy a hallgatóhoz már egy olyan hanghullám érkezik, mintha a renderelt pozícióból valóban hang szólalt volna meg.

Amennyiben rendelkezésünkre áll egy olyan HRTF szett, ahol nem gömbfelületen, hanem egy kocka pontjain, például egy 3D térhangzásra képes moziterem segítségével készültek a mérések, a hangszórókhöz szánt renderelő átalakítása HRTF renderelővé pusztán a mért átviteli függvények alkalmazását jelenti. Ekkor minden egyes hangszóró utófeldolgozása úgy történik, hogy a fülhallgató mindkét oldalára a hangszóró kimenetét a megfelelő oldali fej-átviteli függvénnyel konvolúciót képezve keveri a renderelő. Ekkor minden hangszóró egy elkülönülten hallható térbeli pont fejhallgatón keresztül, és a virtuális térhangzás összeállt.

5.4. ábra: Sztereó hangszórópár hullámtér-szintézise, ha a két hangszóró közt kizárólag a hangnyomás különbözik. Látható a hullámfront módosult fázisa a várható hallgatói pozíciókban.^[4]

5.5. ábra: A HRTF renderelő végleges állapotában, 3 virtuális hangforrással. A demóalkalmazásban tetszőleges számú hangforrás hozzáadható, és billentyűzettel, egérrel, vagy controllerrel különböző alakzatokban vagy szabadon mozgathatók.

A gömbön felvett HRTF szettek apró problémát okoznak, de ez könnyen kezelhető. Mivel az arányos keverő egy kocka felületén működik, de a renderelhető pontok egy gömbön helyezkednek el, elég úgy torzítani a teret, hogy a gömb szerinti pozíciók a kockához képest arányosan ugyanott legyenek, ekkor a renderelés úgy viselkedik, mintha gömbre lennének felvéve a hangszórók, és emellett is működik az arányos algoritmus. Ezt úgy implementáltam, hogy az irányvektort szoroztam annak kocka- és gömbfelületre normalizált verzióinak arányával. Kockafelületre normalizálás a maximális oldalhosszal történő osztást jelent, hogy a legnagyobb komponens hossza 1-re változzon, ezzel elhelyezve a pontot egy 2 egység oldalhosszúságú kocka felületén, vagyis

$$v_{nc} = \frac{v}{\max(|v_x|, |v_y|, |v_z|)}, \quad (5.10)$$

gömbre pedig a következőképp tudunk normalizálni:

$$v_{ns} = \frac{v}{|v|}. \quad (5.11)$$

A végleges irányvektor, amivel a HRTF renderelőnek dolgoznia kell, az

$$v' = v \cdot \frac{v_{nc}}{v_{ns}} = v \cdot \frac{|v|}{\max(|v_x|, |v_y|, |v_z|)}, \quad (5.12)$$

így már a renderelt pontok úgy viselkednek, mintha egységnyi távolságra lennének a hallgatótól. Ezt a jelenséget a szoftver a hangszórók gömbön elhelyezésével is szemlélteti (5.5. ábra).

5.4. További lehetőségek hangforrásokkal

Az elkészült hangmotor nem csak hangforrások kezelését teszi lehetővé. A hallgató ugyanúgy objektumként mozgatható, pozícióval és tekinteti elfordulással is rendelkezik. Minden szereplőhöz készítettem Unity wrappert, vagyis a teljes függvénykönyvtár használható a játékmotorban, pontosan ugyanolyan módon, mint a motor gyári renderelője. A két hangmotor akár együtt is használható, például az egyszerű monó (pl. narrátor) vagy sztereó (pl. zene) sávok annak segítségével jobb teljesítménnyel keverhetők.

A hangforrások hallgatókhoz tartoznak, így többféle tér is virtualizálható egyszerre. A környezeti beállítások, mint a hangszórók helye és a szoba mérete szintén a hallgató beállításai. Egy hangforrás alapbeállításai a használt hangfájl, lejátszási állapot, ismétlődés engedélyezése, a némítás, hangerő, illetve lejátszási sebesség, ami hangmagasságot is változtatja, nem korrigálja.

Egy hangforrás 1D és 3D térben is kezelhető, vagyis a bal-jobb oldal között állítható arányban vagy térben pontosan renderelve. A két mód közt átfedéssel átmenetet lehet képezni, a módok keverésének hangerejének aránya állítható. Hangszórókat használó környezetekben a távolságot a hangerő csökkenése adja vissza. Ehhez választható négyféle függvény:

- a fizikailag helyes $\frac{1}{d}$, ahol d a hangforrás és a hallgató távolsága,
- a kisebb különbségeket okozó $\frac{1}{1+\ln(d)}$,
- a lineáris $\frac{r-d}{r}$, ahol r a maximális renderelési távolság, ez szintén állítható,
- konstans 1 a távolságátadás kikapcsolására.

A távolságfüggvények a lineáris kivételével 1 egység távolság alatt konstans 1 értéket vesznek fel, hogy a közeltéren ne lépjen fel túlerősítés. Állítható még az objektum kiterjedése, ami annyit tesz, hogy az összes hangszóróból megszólal valamilyen hangerővel, míg maximális kiterjedés esetében a terem minden hangszóróján egyenlő jelerősséggel szól.

5.5. Mozgó hangforrások kezelése

Virtuális környezetekben nem feltétlenül konstans a hangforrások relatív pozíciója, ezért foglalkozni kell azzal az esettel, ha a pozíciók megváltoznak. A hangmotorommal ez kétféle módon kezelhető, az első az úsztatás, ami erősen kontrollált környezetekben kezelhető. Ha ismert a renderelt idősáv elején és végén minden objektum pozíciója, akkor megfelelő megoldás mindkét pozícióban a részlet renderelése, és az elejétől a végéig átúszni a két eredmény közt, ekkor a renderelt részlet alatt a hangforrás pozíciót vált.

Az átfedéseket konstans intenzitású módszerrel érdemes kezelni, amikor a kezdeti állapot amplitúdója az idő szerint

$$A(t) = \frac{t}{T}, \quad (5.13)$$

a végállapoté pedig

$$A_T(t) = \frac{T-t}{T}. \quad (5.14)$$

Ekkor, ha a kezdeti pozíción kapott renderelés függvénye $f(t)$, a végpozíción pedig $f_T(t)$, a végleges keverési függvény

$$\frac{f(t) \cdot t + f_T(t) \cdot (1-t)}{T}. \quad (5.15)$$

Mivel a legtöbb szoftver esetén a hangképzés külön szálon fut konstans időközrel, ezért néhány folytonos mozgás esetében előfordulhat, hogy több audio szeletet is renderelni kell, mire a pozíció frissül. Ezt az oldja meg tökéletesen, ha a beláthatóan folytonos mozgások külön szálon frissülnek, de realisabb az audio keretek megfelelően rövidre választása. Az alapbeállítást 240 mintán szabtam meg, ami a gyakran használt 48 kHz-es mintavételezési frekvencián másodpercenként 200 frissítést jelent. Ez kellően gyorsan képes lekövetni a virtuális világ változásait, és a teljesítményre sincs nagy hatással: egy gyengének mondható Intel Core i5-7300HQ processzoron akár 1000 hangforrás 12 csatornán valós időben renderelhető. A teljesítményigény az ablakméret csökkenésével drasztikusan nő, és bár a szoftver képes 1 mintánként is újraszámolni a virtuális tér állapotát, ezt valós időben nem érdemes megtenni.

A hangforrások beállítása közt megjelenik a Doppler-effektus mértéke, mely ideális környezetben a frekvenciának egy $\frac{c-v}{c}$ -s szorzója lenne. A v sebesség az objektum elmozdulásának deriváltja, diszkrét időben

$$v = |r[t] - r[t - 1]|, \quad (5.16)$$

azonban az előző bekezdésben leírt esetről, vagyis ha két képfrissítés között több audio keret készül el, akkor a derivált értéke, így a sebesség is 0, vagyis nem lenne számolható a Doppler-effektus. Hogy minimális legyen a hiba, de közel valós időben kövesse a mozgást az effektus, a hangmotor a kiszámolt sebességek mozgóátlagát veszi. Az átlagolás mértékét az effektus beállított szintje határozza meg.

A konkrét implementációban a Doppler-effektushoz meghatározott szorzó a lejátszási sebességet befolyásolja. Ez kihat a hangmagasságra is, pontosan olyan mértékben változik a frekvencia is, hiszen n -szeresére növekvő sebesség esetén, vagyis a hullámforma $\frac{1}{n}$ méretűre csökkenésekor a hullámhossz is így változik:

$$\lambda = \lambda_0 \cdot \frac{c-v}{c}, \quad (5.17)$$

ami az effektus képlete. Hogy ne csak minták helyeződjenek át és nagymértékű torzítások lépjenek fel, a hullámforma újraszámításához a Catmull-Rom spline-t választottam. A választás oka, hogy folytonos, éles törésektől mentes eredményt állít elő, és az összes megadott pontot, vagyis a kiindulási mintákat érinti.

6. Irányhallás szimulációja

A HRTF szimuláció utolsó eleme a távolságképző szűrő. Ez hangforrásonként mindkét fülhöz érkező jelet kiegészíti a korábban említett, de nem implementált jelenségekkel. Alkalmazza a hallójáráthoz tartozó átviteli függvényeket, illetve a távolságtól függő hangerő-csillapítást, mindössze ez a két jelenség nem oldható meg a HRTF szettel vagy egy hangszóró-renderelő segítségével.

A csillapítás mértékét az *Előkészületek* fejezetben az

$$f(\varphi, r) = \left| 20 \cdot \log_{10} \left(\frac{r+d(\varphi)+2}{r-d(\varphi)+2} \right) \right| \quad (6.1)$$

képlet határozta meg, ahol

$$d(\varphi) = \sin(\varphi) \cdot 0.194. \quad (6.2)$$

Mivel a valóságban mértekre a függvény kétszerese illeszkedett, ezért a 20-as szorzó 40-re nőtt, illetve kezdeti optimalizálásként a 2-es osztók is áthelyezhetők a $d(\varphi)$ függvénybe. A szűrő által alkalmazandó képlet a hangerőkülönbség meghatározására

$$f_r(\varphi, r) = f(\varphi, r) - f(\varphi, 1) \quad (6.3)$$

lenne, ami átrendezhető minimális számú és a CPU számára könnyebb műveletekre, így a használt függvény végső iterációja

$$f_r(\varphi, r) = \left| 40 \cdot \log_{10} \left(\frac{[r+d(\varphi)] \cdot [1-d(\varphi)]}{[r-d(\varphi)] \cdot [1+d(\varphi)]} \right) \right|. \quad (6.4)$$

Mivel a HRTF renderelést már a hallgatóhoz tartozó objektum végzi, és az összes hangforrás hangszórókra történő keverése után alkalmazza a hangszórókon az átviteli függvényeket, ebben a leképezési sorrendben kis teljesítményigényű megoldás a távolságképző beiktatására nem létezhet. A két lehetséges módosítási pont a hangforrásból elinduló jel és a teljes környezetre előálló lekevert hangkép, ami egy hangsávot jelent minden egyes hangszóróhoz. A lejátszott hang módosítása hiábavaló, az nem befolyásolja a hallott irányt, mivel nem jut belőle különböző feldolgozás bal és jobb fülre, ami jelen esetben elvárás.

Marad tehát az a módosítás, hogy a bal és jobb fülnek szánt szűrt jelet még a csatornákra keverés előtt közvetlenül elkészíti a renderelő, és azt keveri a megfelelő oldali

hangszórókra. Így az extra teljesítményigény objektumonként mindössze két konvolúció, aminél nem is lehetne kevesebb. Ez a mondat úgy tűnhet, hogy sérti az előző bekezdésben leírt “kis teljesítményigényű megoldás [...] nem létezhet” állítást, de ez nem igaz, ugyanis nem vehető megoldásnak.

Nem közvetlenül a fülekre alkalmazza a megfelelő impulzusválaszokat, mert ez tényleg nem illeszthető be helyesen a jelútba, csak a hangszórókra. Ahhoz, hogy a végső sztereó jelre kerüljön rá a hallójárat kiegészítést, a HRTF renderelés után kellene egyetlen, a környezetben kezelt hangforrás szűrőjét alkalmazni. Ez egy olyan durva elvárás, ami miatt minden egyes kezelt hangot külön kellene a teljes jelfeldolgozási folyamaton végigvinni, majd a legvégén összekeverni. Alkalmazott környezetben, például egy VR-alkalmazásnál, ahol a hangzásnak minimális CPU-időt érdemes szánni, nem fér bele, hogy minden egyes újabb hangforrás jelentős erőforrásigény-növekedéssel járjon. Egy demó vagy validálás okán járható út, de a legtöbb esetben nem ajánlott.

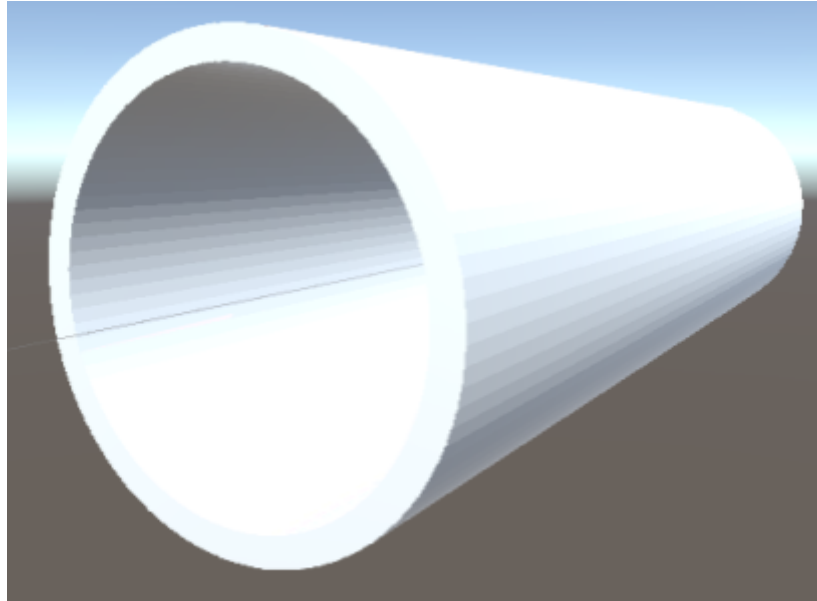
6.1. Hallójárat-szimuláció

A hallójárat torzításának szimulációja sugárkövetéssel történt, geometriai visszaverődéseket alkalmazva. Mivel ebben az esetben a sugarakat ellenkező irányból elindítva is ugyanazt az utat járják be, a dobhártyának megfeleltetett pont bocsátja ki őket, nem pedig a hangforrás. Ettől lehetségessé válik egy olyan optimalizáció, hogy az összes hangforrás számára elindulnak a sugarak, és annál a hangforrásnál történik meg a kezelése, amelyikbe becsapódnak. Ilyen módszerrel az algoritmus lépésszáma független a sugárkövetés célpontjainak, vagyis a szimulálandó hangforrási pozíciók számától.

A szimuláció környezete mindössze a hangforrásokból és az egyik fül hallójáratának megfeleltetett hengerből áll. Az átlagos hallójárat hossza $l = 2.5 \text{ cm}$, átmérője $d = 0.7 \text{ cm}$ ^[13], ezek lettek a henger dimenziói is. A hengerfal vastagsága $x = 0.5 \text{ cm}$, ami funkcionális célt nem szolgál, és az átmérőn felül értendő. Sugárkövetéshez a Unity játékmotort használtam, ahol az adott pontból induló sugár betalálásának vizsgálata és a pont normálvektorának meghatározása adott, ezekből a geometriai visszaverődés már kiszámítható, amihez a Unity a

$$v' = (-2 \cdot n \cdot v) \cdot v + n \quad (6.5)$$

képletet nyújtja.

6.1. ábra: A generált hengermodell, ami a hallójárat egyszerűsítése.

A henger nem egy modell, hanem elnyújtott kockákból generáltam. A két megoldás eredménye azonos, kockákkal viszont könnyebb dolgozni, és futás közben a szerkesztőből manipulálhatók. A kört, ami mentén a kezdetben egységnyi oldalhosszú kockákat elhelyeztem, n darab osztópontra a

$$p_i = \left(\sin\left(2\pi \cdot \frac{i}{n}\right) \cdot \left(1 + \frac{x}{2}\right) \cdot \frac{d}{2} \quad \cos\left(2\pi \cdot \frac{i}{n}\right) \cdot \left(1 + \frac{x}{2}\right) \cdot \frac{d}{2} \quad \frac{d}{2} \right) \quad (6.6)$$

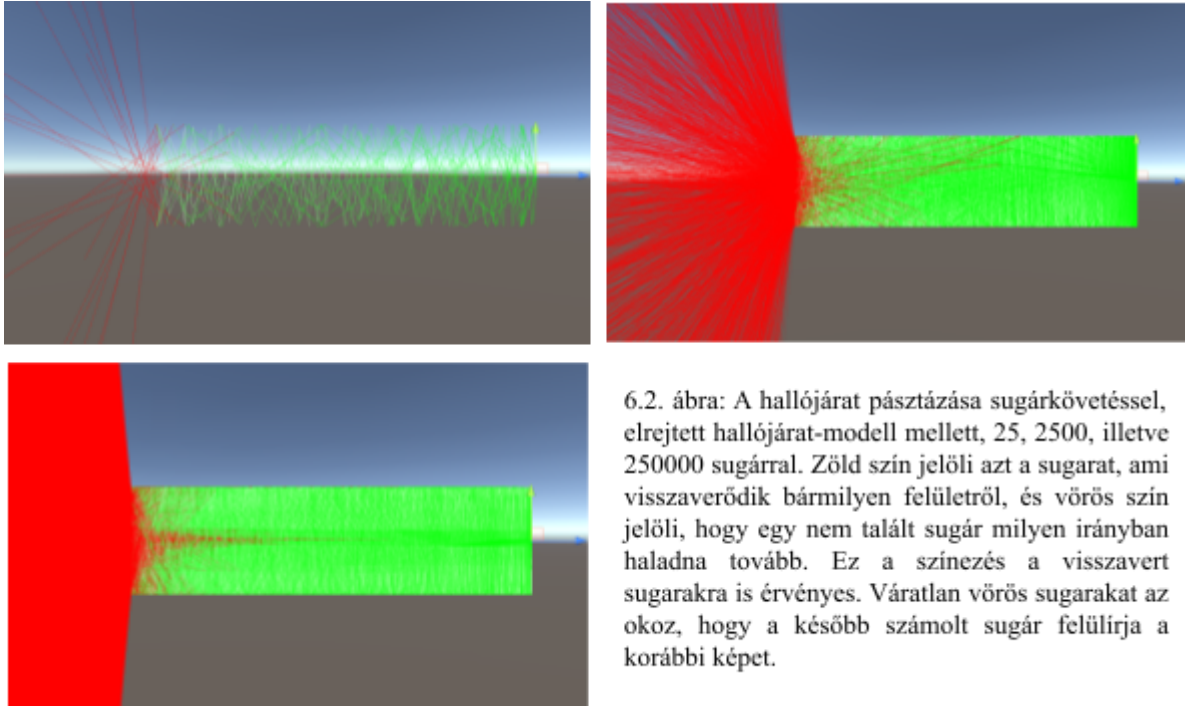
vektorok határozzák meg. Az elforgatásuk z tengelyen radiánban

$$r_z = \frac{-2\pi \cdot i}{n}, \quad (6.7)$$

a méretüket skálázó konstans vektor pedig

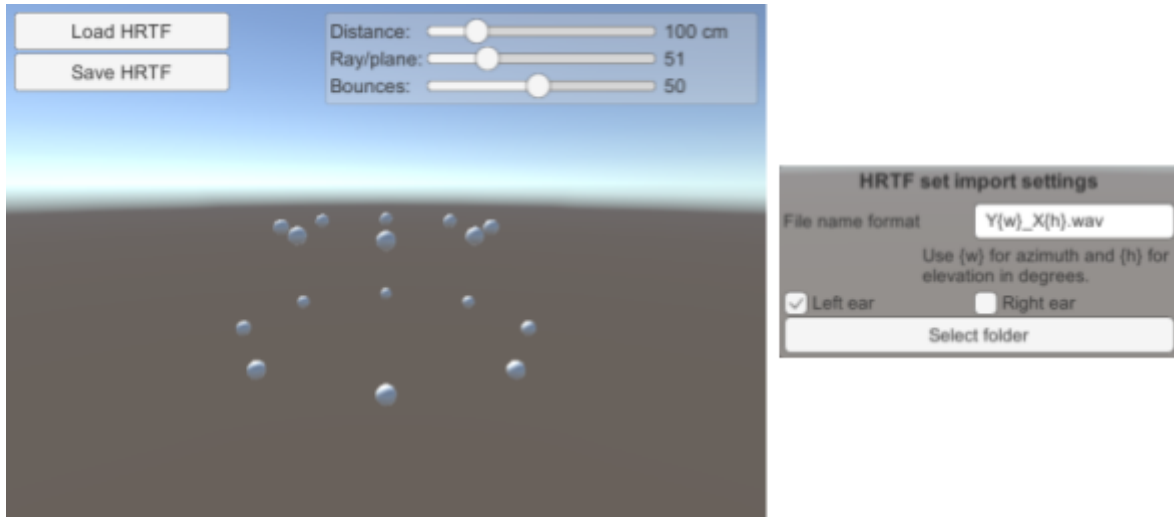
$$s_x = \left(\frac{2\pi}{n} \cdot \frac{d}{2} + \frac{x}{2} \quad x \quad l \right). \quad (6.8)$$

A hangforrásokat szimbolizáló pontokat 1 cm átmérőjű gömbökként vettem fel. Ennek oka, hogy a sugarak számára egy olyan elfogadási tartományt határozzak meg, amit ha érintenek, találatnak minősülnek. Amennyiben egy sugár eltalál egy hangforrást, a találati pont megváltozik a hangforrás helyére, hogy pontosan a dobhártya-hangforrás távolság álljon elő, vagyis pontszerűen viselkedjen.

A henger egyik végét a dobhártya mellett közvetlenül egy lappal lezárom, ez nem engedi a sugarakat kilépni a hallójárat nyílásával ellentétes irányba. A sugarakat függőleges és vízszintes tengelyen megadott felosztás szerint indítom el, ezért a kibocsátott sugarak száma minden esetben a felosztás négyzete. A 6.2. ábrán látható, hogy az 500-as érték már a teljes lehetséges térrészt kitölti a képernyőn, viszont nem elég alapos. Későbbi tesztek igazolják, hogy alapos szimulációt a 3000-es érték, vagyis 9 millió sugár eredményez.

Amennyiben a 6.3. ábrán látható módon egy hangforrást eltalál egy sugár, megkezdődik az impulzusválasz előállítás. Ennek kiinduló állapota egy 2048 minta hosszú, 0-ra inicializált tömb. A beérkező sugarak az általuk megtett s út, a hangsebesség

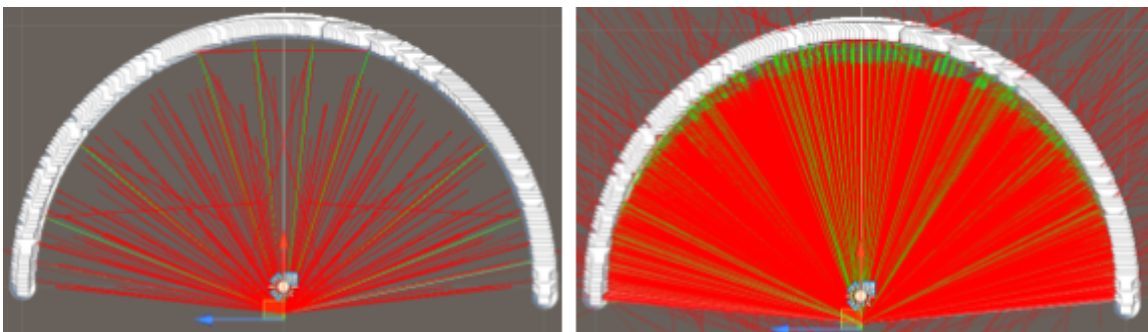
6.4. ábra: HRTF szettekhez hallójárat szimulációkat készítő szoftver felülete és importálási beállításai.

szobahőmérsékletű (25.4 °C-os), tökéletesen száraz levegőbeni $c = 346.74 \frac{m}{s}$ értéke, és a feldolgozott HRTF szett f_s mintavételezési frekvenciája függvényében az időnek megfelelő

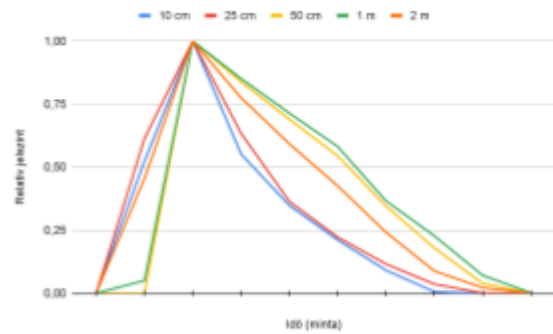
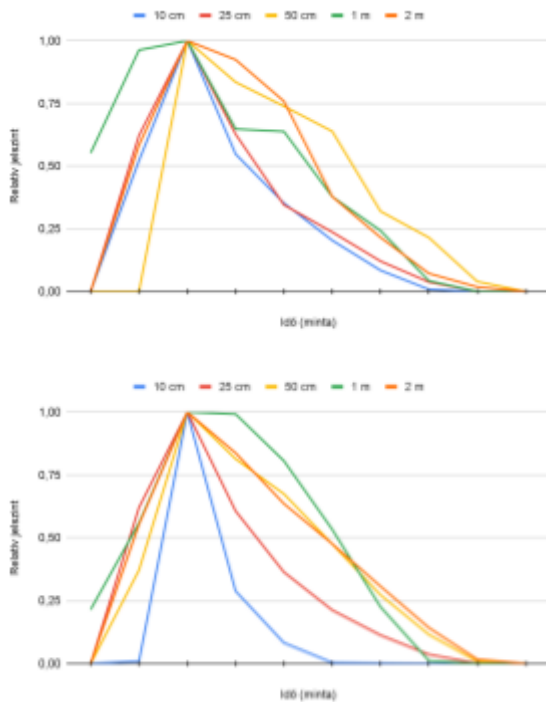
$$t = \lfloor \frac{d}{c} \cdot f_s \rfloor \quad (6.9)$$

pozícióban módosítják az eddig előállt impulzusválaszt. Egy beérkező sugár a t . mintában a hullámterjedési hangnyomásnak megfelelő $\frac{1}{d}$ értékkel növeli az értéket. Az összes sugár kiszámolása után előáll a hallójárat impulzusválasza.

A hallójárat impulzusválaszok generálásához egy olyan szoftvert készítettem, ami meglévő HRTF szettek alapján dolgozik. Bár az algoritmus pusztán a beállításoktól és a megszabott pontoktól függ, ez az importálási lehetőség magával vonzza, hogy ne csak a

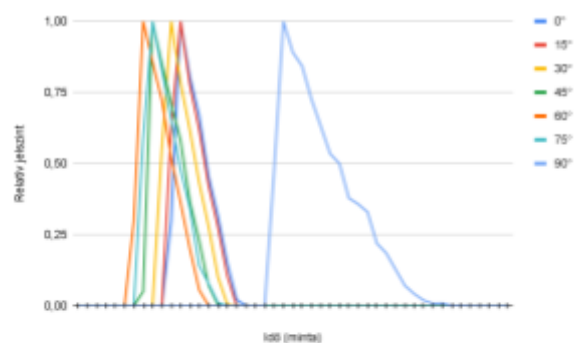
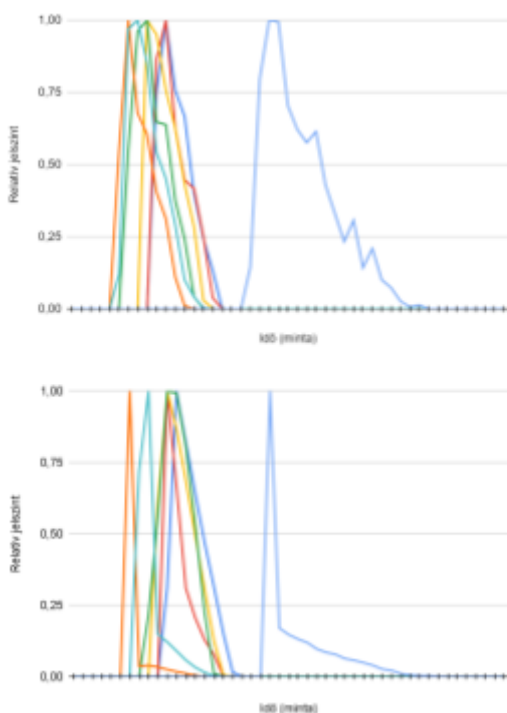

6.3. ábra: 30-ra és 100-ra állított osztási köz. Míg előbbi esetben összesen 8 hangforrást talált el sugár, utóbbinál majdnem mind a 180 darabot.

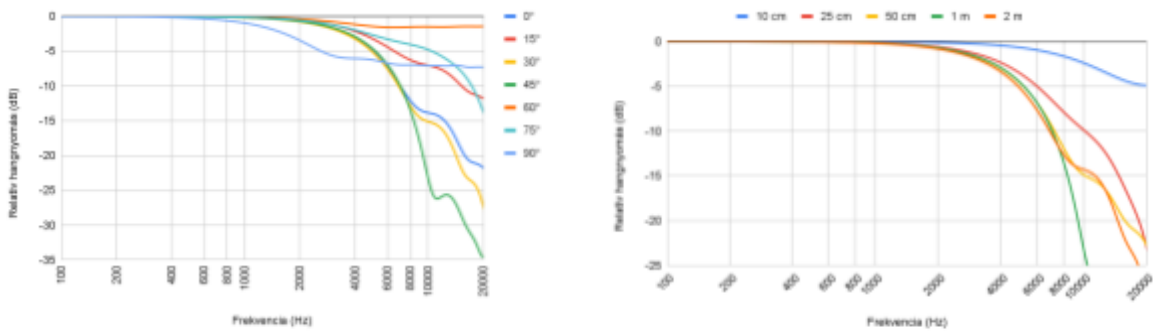

6.6. ábra: Generált impulzusválaszok 45 fokos beesési szögben, különböző távolságokból, eltávolított késleltetéssel. Az 1 millió sugarat kibocsátó szimuláció (bal fent) zajos eredményt ad, de 9 millió sugár esetében (jobb fent) már közel egységesek az 50 cm és afeletti szimulációk. 100 millió sugár használata már kiemeli a 10 és 25 cm-es távolság közti különbséget is, amit az előző két eredmény nem, az 1 méteres eredmény formája pedig betudható az alacsony mintavételezési frekvenciának.

hallójáratú impulzusválaszokat lehessen exportálni, hanem azok kész konvolúcióját a kiindulási szettel. További előny, hogy csak a betöltött HRTF szett számára releváns szögekben áll elő hallójárat-szimuláció. A szög itt a kiválasztott fül hallójáratából kifelé mutató vektorral bezárt szöget jelenti. Beállítható paraméter a hangforrások távolsága, a tengelyenkénti osztásszám, ami a sugarak kibocsátásakor ennyi részre osztja a kört mindkét tengelyen, illetve egy sugár visszaverődéseinek maximális száma. A korábban 2048 mintára

6.5. ábra: A generált impulzusválaszok 1 millió (bal fent), 9 millió (jobb fent) és 100 millió (bal lent) kibocsátott sugár és 1 méteres hangforrástávolság esetén. Az első ugrástól csak egyenletesebbé váltak az eredmények, viszont a nagyságrendi növekedéstől már a lecsengések formájában is sokkal jobban láthatóvá vált a szögfüggés. A 90°-os eredmény időbeli távolságát az okozza, hogy nagyon kis szögű visszaverődések sokaságára van szükség, hogy a sugár közel 90°-ban hagyja el a hallójáratot.

6.7. ábra: A szimulált impulzusválaszok spektruma, beesési szög függvényében 1 méteren (balra) és távolság függvényében 45 fokos beesési szögben (jobbra), 100 millió sugarat használó szimulációval.

maximalizált impulzusválasz minden paraméter maximalizálása esetén is bőven elegendő tartalékkal rendelkezik, 14.63 méteres távolságot megtett sugarakat is képes kezelni 48 kHz mintavételezési frekvencián. Az alkalmazott mintavételezési frekvencia az importált szettől függ, a szett vizsgált oldala pedig a kiválasztott fültől.

10, 25, 50, 100, és 200 cm-es távolságokra állítottam elő 15 fokonként hallójáratí szimulációkat, a generált impulzusválaszok formáját a 6.5. ábra mutatja. A közel tér azért hangsúlyosabb, mert drasztikus különbségek az eredményekben csak 50 cm-es hangforrástávolság alatt lettek. Ezt a tapasztalatot a 6.6. és a 6.7. ábrák szemléltetik. Mivel 9 millió kibocsátott sugár követése a számítógépen távolságértékenként 3 percig tartott, ilyen módon teszteltem. A 100 millió sugárból számolt adathalmazok előállítására 25 percet vett igénybe, a végleges szoftver ezeket az impulzusválaszokat használja. Az eredmények importálására és tömörítésére - üres kezdeti- és végminták levágására - egy importáló alkalmazást készítettem. Az impulzusválaszok egy minimális méretű tömbbe kerülnek, és egy olyan konvolúciós algoritmust használnak szűrőskor, ami definíció szerint, de a 0 értékű minták esetében műveletet nem végezve működik. Ez a megoldás sokkal jobb teljesítményt nyújt, mint más módszerek, hiszen a szűrők hasznos hossza mindössze 6-18 minta.

A pontos implementáció a fejezet elején említett, mindkét oldali virtuális hangszórókat külön szűrő módszerrel történt. A távolságszimulációt objektumonként állíthatóvá tettem: amennyiben kikapcsolt az állapota, szimmetrikus rendszerekben az átlagoló módszerrel keverődik az adott objektum, viszont bekapcsolt állapotban erőltetetten irányított renderelés történik. Ahogy az arányos keverő egy síkban 4 csatorna közt állítja az erősítést, a távolságképző szűrő pontosan ugyanezekkel a függvényekkel, egyik tengelyen a fülhöz képest vett beesési szöggel, másik tengelyen a távolsággal számol. Így előáll 4 kijelölt

$I_i(t)$ impulzusválasz és az azokhoz tartozó A_i erősítés, amikből a konvolúciós szűrő által alkalmazott impulzusválaszt az

$$I_e(t) = \Sigma(A_i \cdot I_i(t)) \quad (6.10)$$

képlet adja meg.

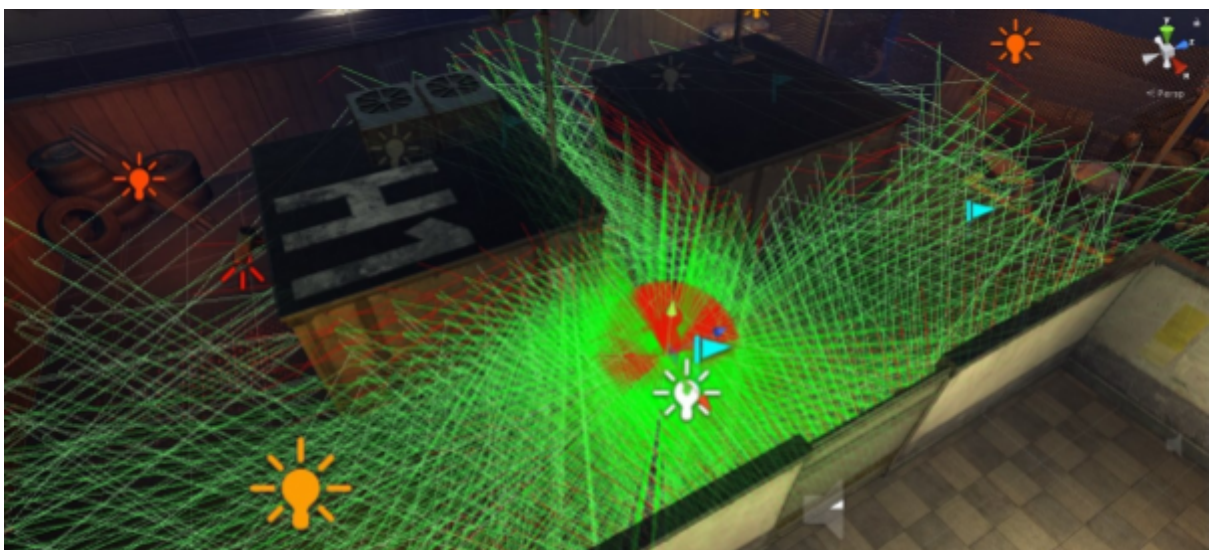
A hangforrás irányával ellentétes oldalt kétféle módon is próbáltam szűrni. Az először kipróbált módszer a hangforrás oldalán alkalmazott szűrőkkel egyenértékű késleltetés alkalmazása, hogy a két fül egymáshoz képesti késleltetése ne változzon. Mivel a késleltetés nem jár torzítással, a hangforrás mozgása a fej egyik oldaláról a másikra éles, hallható változással járt. Bár a sugárkövetéssel a fel körül elhajló hullámokat nem lehet kezelni, így a módszer a két oldalnak nem képes külön impulzusválaszt előállítani, megpróbálkoztam a két oldal egyenlő szűrésével, a távolságból fakadó erősítési eltérést megtartva. Ez azt jelenti, hogy a konvolúciót már egyedül a jeforráson, egyszer szükséges elvégezni, ami a legaggályosabb teljesítményprobléma megoldása. Ettől a lépéstől megszűnt a mozgás közben előforduló éles váltások jelensége, miközben a szűrő hatása változatlan.

A legfőbb következtetés a szimulációk eredményéből, hogy a hallójárat hatása a beesési szögtől és a távolságtól függő aluláteresző vagy high-shelf (magastartományt egyenletesen erősítő) szűrőként írható le. A kétféle hatás, ami a 6.7. ábrán látható, gyakran együtt is megjelenik. Az eredmény a hallójárat karakterisztikáját replikáló szűrő, ami az arányos keverő fizikailag is igazolt modelljéhez közelítő hatásra képes. Az erős irányítottság miatt azonban a közeltéren mozgó hangforrások nagy változásokat okoznak hangerőben, hiszen egy hirtelen szögváltozás az ellentétes fülre ugrást eredményezhet. Éppen ezért a dolgozatból levont eredmény az, hogy a hallójárat valóban fontos az irányhallás szempontjából, nagy hatása van a hallott hangra, viszont léteznek alaposan alátámasztott és pontosabb megoldások, mint az arányos keverés alapú HRTF vagy a hullámtér-szintézis.

7. Összefoglalás

A dolgozatomban az emberi hallójárat hangra mért hatásainak szimulációját vizsgáltam és ültettem át egy gyakorlatban is használható hangmotorba. Ehhez kiindulási pontként egy HRTF segítségével virtuális fejhallgató térhangzást létrehozó szoftvert fejlesztettem, amihez megmértem és elkészítettem a saját fejemhez tartozó HRTF halmazt. A halmaz elkészítése és egy tudományos célra szánt halmaz elemzése során megismertem a fej és fülkagyló hatásait a beérkező hanghullámokra. Előállt a beesési szög és a távolság függvényében a távolabbi fül csillapítását és az időbeli különbségeket leíró függvény. Vizsgáltam és alkalmaztam annak a lehetőségét, hogy a HRTF méréseket bal-jobb fül párokban egyenlően korrigálva milyen hangzásbeli javulás érhető el. Az impulzusválaszok korrigálására egy állítható szoftvert készítettem, ami közel lineáris frekvenciaválaszú, de továbbra is HRTF-ként viselkedő verzióját készíti el a mért eredményeknek.

A demóhoz egy hangszórókhöz is használható audio renderelőt készítettem, amiben különböző keverési módszereket megvizsgálva, a megfelelőt kiválasztva virtuális hangforrások helyezhetők el és mozgathatók a térben. Nem hangforrásonként számoltam ki a HRTF eredményét, hanem a virtuális hangszórókon alkalmaztam az átviteli függvényeket. A hangszórókhöz is gyakran használt arányos keverési módszer érte el a legjobb eredményeket mind fizikai, mind virtuális környezetben. Mindkét esetben fizikai egyenletekkel levezethető, hogy közel ideális környezetben valós eredményt ad. Ezt hangszórók esetében azok elhelyezésének pontos megadása, szimmetriája, és a hangrendszer szobakorrekciója - amihez

7.1. ábra: A visszaverődéseket vizsgáló impulzusválasz-előállító alrendszer nem csak HRTF szimulációjához, de fizikailag helyes visszhangok előállításához is felhasználható. Az ábrán az ezt megvalósító szűrő által bejárt útvonalak láthatók a Unity példajátékát átalakítva.

szintén fejlesztettem szoftvert - jelenti, fejhallgatóknál pedig a HRTF halmazok pontossága, és a hallgató füléhez megfelelő hasonlósága a kritikus tényező.

Hogy elég legyen egyetlen sugarú gömbben rögzített HRTF halmazok alapján is távolságot átadni az arányos keverő képességein túl, vagyis a mérés sugaránál nagyobb távolságokat is virtualizálva, sugárkövetéses módszerrel a hallójárat szimulációját végeztem el. A fejlesztett szoftver beállítható távolságban és sugárszámmal, illetve visszaverődési korláttal egyszerre több szögből vett hallójárat-átviteli függvényt képes előállítani, ezeken túl a kiindulási HRTF szett adott távolságot átadó verzióját is exportálja. Az eredményeket többféle módon elemeztem és összevettem, ezek alapján feltételezést tettem a hallójárat hangra mért hatásainak mibenlétére. A szimulátor alapjául egy visszaverődések és sugárbeérkezések alapján impulzusválaszokat generálni képes rendszert készítettem, aminek más gyakorlati alkalmazása is létezik, például a 7.1. ábrán bemutatott valós idejű, fizikailag helyes visszhang.

A szimulált hallójárat-átviteli függvényeket a HRTF-ek előtt alkalmaztam, ezzel egy közös, de fülenként a távolság alapján különböző hangerejű, a megfelelő beesési szöget és távolságot szimuláló szűrő állt elő. Bár a várt hatást elérte, nem jelenti azt a minőséget, mint a dolgozat közben felfedezett arányos keverő alapján elkészített renderelővel keresztezett HRTF szűrő, vagy akár a hivatkozott hullámtér-szintézisen alapuló módszer, illetve nehezen bizonyítható, hogy az eredmények a valóságnak megfelelnek, mint ahogy a két említett megoldás esetében ez megtörtént. A dolgozat tanulsága a hallójárat hallásra gyakorolt hatásának megismerése, és egy pontos, ámde nem a címben szereplő módszerre alapuló fejhallgató-virtualizáló szoftver elkészülte.

Hivatkozások

- [1] V. Pukki, *Virtual Sound Source Positioning Using Vector Base Amplitude Panning*, 1997.
- [2] H. Wierstorf, M. Geier, A. Raake, S. Spors, *A Free Database of Head-Related Impulse Response Measurements in the Horizontal Plane with Multiple Distances*, 2011.
- [3] H. Wierstorf, M. Geier, A. Raake, S. Spors, *A Free Database of Head-Related Impulse Response Measurements in the Horizontal Plane with Multiple Distances*, 2011. [Online] Available:
<http://docs.twoears.eu/en/latest/database/impulse-responses/hrirs/#wierstorf2011>
[Hozzáférés dátuma: 28 10 2021]
- [4] G. Firtha, *A Generalized Wave Field Synthesis Framework with Application for Moving Virtual Sources*, 2019.
- [5] D. Sung, N. Hahn, K. Lee, *Individualized HRTFs Simulation using Multiple Source Ray Tracing Method*, 2013.
- [6] S. Spagnol, E. Tavazzi, F. Avanzini, *Distance rendering and perception of nearby virtual sound sources with a near-field filter model*, 2016.
- [7] S. Müller, P. Massarani, *Transfer-Function Measurement with Sweeps - Director's Cut Including Previously Unreleased Material and Some Corrections*, 2001.
- [8] S. Li, J. Peissig, *Measurement of Head-Related Transfer Functions: A Review*, 2020.
- [9] GOMeasure, *Head & torso simulators* [Online] Available:
<https://www.gomeasure.dk/produkt-kategori/audio/head-torso-simulators/>
[Hozzáférés dátuma: 28 10 2021]
- [10] S. H. Shin, C. L. Istook, *Analysis of Human Head Shapes in the United States*, 2006.
- [11] A. D. Smith, R. J. Ferguson, *Minimum-phase signal calculation using the real cepstrum*, 2014.
- [12] J. Riedmiller, *Dolby AC-4 - Next-Generation Audio*, 2016. [Performance]
- [13] E. Tarsoly, T. Mészáros, *Funkcionális anatómia gyógytornászok számára*, 2011.